

Zbigniew Hundert

Zamek Królewski w Warszawie –
Muzeum

Wydział Historii Uniwersytetu
Warszawskiego

ORCID 0000-0002-5088-2465

Oddziaływanie elit państwowych na sejmiki województwa mazowieckiego w dobie panowania Jana III (1674–1696). Próba charakterystyki

Słowa kluczowe: system fakcyjny, klientelizm, stronnictwo dworskie,
Szczukowie, Krasifscy

Województwo mazowieckie, tak jak cały obszar historycznego Mazowsza, w okresie przedrozbiorowym stanowiło region wyraźnie odróżniający się od innych ziem Korony, przede wszystkim pod względem występujących tam struktur społecznych i majątkowych. Jak zauważył historyk Henryk Gmiterek, „brakowało tu wielkiej własności ziemskiej, a w ślad za tym postaci mogących z pełnym uzasadnieniem pretendować do rangi magnata”¹. Nie oznacza to jednak, że województwo mazowieckie pozostawało całkowicie poza zainteresowaniem przedstawicieli elit Rzeczypospolitej, jak również nie posiadało miejscowych reprezentantów, których aktywność na szczeblu centralnym miała wpływ na bieżącą politykę państwa. Na obszarze województwa mazowieckiego znajdowała się przecież Warszawa, rezydencja królewska oraz ordynaryjne miejsce odbywania obrad sejmowych i działalności urzędów centralnych. Wskutek tego zarówno dwór królewski, jak i elity państwowe potrzebowały na Mazowszu własnych struktur, które ułatwiłyby codzienne funkcjonowanie, począwszy od obsługi i utrzymania rezydencji, na realizacji określonych planów politycznych kończąc². Województwo mazowieckie posiadało znaczenie rów-

¹ H. Gmiterek, *Wojewoda mazowiecki Jan Podoski i jego testament*, w: *Szlachta polska i jej dziedzictwo*, red. D. Kuźmina et al., Warszawa 2013, s. 139.

² Jak słusznie zauważyła Anna Sylwia Czyż: „Každy liczący się aktor politycznej sceny Rzeczypospolitej wraz z sukcesywnie rosnącą od 1569 r. rolą Warszawy – miasta sejmów

niez w tym względzie, iż mogło wyprawić dużą reprezentację sejmową liczącą dwudziestu posłów³. Podjęcie prób pozyskania tak okazałej delegacji czy uzyskanie wpływu na decydowanie o jej kształcie mogły przysłużyć się zainteresowanym w efektywniejszym promowaniu ich politycznych interesów. Wpływ na wybór posłów wynikał natomiast z faktycznych możliwości ingerowania w życie sejmikowe województwa.

Próby oddziaływania na życie sejmikowe województwa mazowieckiego w dobie panowania Jana III przez senatorów i urzędników centralnych, czy ogólnie przez przedstawicieli elit wpływu – od stronników królewskich po opozycję, stanowią od kilku lat przedmiot badań owocujących kolejnymi monograficznymi studiami⁴. Niniejsze rozważania mają stanowić próbę usystematyzowania zawartych w nich ustaleń przy równoczesnym wykorzystaniu nieanalizowanego jeszcze materiału źródłowego. Pozwoli to odnieść się do tezy Jolanty Choińskiej-Miki, że już u schyłku panowania Wazów życie ekonomiczne na Mazowszu zdominowane zostało przez wielkie rody magnackie spoza prowincji, a to pozwoliło im pozyskiwać stronników wśród szlachty mazowieckiej i oddziaływać na miejsco-

i elekcji, siedziby monarchy i głównych urzędów państwowych – musiał mieć w niej rezydencję odpowiednią dla sprawowanej funkcji i własnych ambicji”. Zob. eadem, *Behweder Krzysztofa Zygmunta Paca i jego żony Klary Izabeli*, „*Artifex Novus*” 2017, 1, s. 10.

³ Razem z województwami plockim i rawskim historyczne Mazowsze mogło reprezentować 30 posłów, co stanowiło 1/6 całej izby poselskiej Rzeczypospolitej. Zob. J. Dziegielewski, *Mazowsze wobec procesu włączania do Królestwa Polskiego*, w: *Mazowsze w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku. Studia i szkice*, red. idem, Warszawa 2010, s. 11–12; J. Urwanowicz, *Polityczna aktywność szlachty mazowieckiej w latach 1669–1793*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 2: *Lata 1527–1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 542.

⁴ Wypada tu wspomnieć: A. Michałowska, *Stanisław Antoni Szczuka – początki kariery patrona*, KH 102, 1995, 3–4, s. 61–90; T. Zielińska, *Stanisław Antoni Szczuka jako referendarz koronny w latach 1688–1699*, KH 111, 2004, 3, s. 5–22; M. Wagner, *Sejmik ziemi liwskiej w dobie Jana III Sobieskiego (1674–1696). Zarys problematyki*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 253–262; Z. Hundert, *Działalność Sapiechów w „powiedeńskim” okresie panowania Jana III (1683–1696) w świetle akt sejmikowych województwa mazowieckiego*, w: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*, t. 1: *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018, s. 87–104; idem, *Mechanizm wyboru deputatów z województwa mazowieckiego do Trybunału Koronnego w 1688 r. Przyczynek do badań układów klientalnych na Mazowszu w dobie panowania Jana III*, CPH 72, 2020, 1, s. 159–172; idem, *Działalność polityczna referendarza koronnego i starosty warszawskiego Jana Dobrogosta Krasieńskiego za panowania Jana III (do 1688 roku)*, „*Kronika Zamkowa: Roczniki*” 6 (72), 2019, s. 189–206; idem, *Działalność publiczna podkomorzego koronnego Kazimierza Ludwika Bielińskiego w świetle jego listów do Jana III z lat 1692–1695*, KH 129, 2022, 1, s. 141–179.

we sejmiki⁵. Szczególnie interesujące jest, czy ten proces rozwinął się w interesującym nas okresie.

Wpływ elit na funkcjonowanie sejmików dostrzegalny jest już w samych uchwałach zjazdów szlacheckich. Nie jest to jednak materiał, poprzez którego analizę można wyczerpać temat. Problem stanowi stan zachowania aktów sejmikowych województwa mazowieckiego w dobie panowania Jana III⁶ oraz specyfika tego rodzaju źródeł. Lauda i instrukcje są jedynie produktem końcowym w procesie wywierania wpływu przez interesariuszy na sejmiki. Tylko dzięki korespondencji uczestników zjazdów szlacheckich lub osób nimi zainteresowanych, będziemy w stanie poznać kulisy obrad czy zidentyfikować grupy interesów, ich cele oraz metody działania. Dla epoki Jana III kluczowe są listy przedstawicieli elit centralnych i lokalnych adresowane do członków rodziny monarchy, przechowywane w Archiwum Oławskim Sobieskich w Mińsku. Dzięki kwerendzie w tym zasobie możliwe było zapoznanie się z niewykorzystywanymi dotąd w literaturze przedmiotu epistołami, które zawierają wiele istotnych informacji o życiu politycznym województwa mazowieckiego⁷.

Drugi zbiór o fundamentalnym znaczeniu w badaniach nad tytułową problematyką stanowi ogrom zachowanej korespondencji w tzw. Tekach Szczuki z Archiwum Publicznego Potockich. Obejmuje on przeważnie listy adresowane do sekretarza królewskiego, od 1684 r. regenta kancelarii, od 1688 r. referendarza koronnego, a od 1699 r. podkanclerzego litewskiego Stanisława Antoniego Szczuki. Jednym z często pojawiających się problemów na kartach tej korespondencji są sprawy sejmików, w tym mazowieckich⁸. Sam Szczuka przez silne związki z ziemią wiską, w której osadził jedną ze swych głównych rezydencji, Szczuczyn,

⁵ J. Choińska-Mika, *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998, s. 16.

⁶ Zasadniczy zrąb stanowią dziewiętnastowieczne odpisy akt sejmikowych województwa mazowieckiego z ksiąg grodzkich, sporządzone przez zespół Adolfa Pawińskiego. Ze względu na ówczesny stan zachowania ksiąg wypisy zawierają luki, czasem dość poważne. Nie dysponujemy np. materiałem sejmikowym dla ziemi nurskiej z lat 1671–1689. Zob. BPAU-PANKr., rkp. 8318 (z. ciechanowska), 8319 (z. czerska), 8322 (z. liwska), 8332 (z. łomżyńska), 8334 (generał mazowiecki), 8335 (z. nurska), 8337 (z. różańska), 8348 (z. warszawska), 8350 (z. wiska), 8352 (z. wyszogrodzka), 8353 (z. zakroczymska). Pojedyncze uchwały sejmików mazowieckich z epoki Jana III można odnaleźć też w innych zasobach rękopiśmiennych, ale nie występują one zbyt często.

⁷ Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск (dalej: NHAB), f. 695, op. 1, sygn. 1–251.

⁸ AGAD, Archiwum Publiczne Potockich (dalej: APP), sygn. 163a, t. 1–51. Dotąd pod kątem życia politycznego w województwie mazowieckim w dobie panowania Jana III przebadano tomy: 1, 6, 8–11, 13–15, które z grubsza odpowiadają latom 1677–1679, 1682–1688 i 1691.

był szczególnie zainteresowany przebiegiem miejscowych sejmików⁹. Jak ważne w badaniach nad ingerencją elit wpływu w przebieg zjazdów szlacheckich na Mazowszu są zasoby Tek Szczuki, pokazało choćby studium poświęcone wyborowi deputatów do Trybunału Koronnego z sejmiku generalnego mazowieckiego w 1688 r.¹⁰

Systemową możliwość oddziaływania na przebieg sejmików dawała miejscowa struktura urzędnicza z senatorami na czele. Województwo mazowieckie w izbie wyższej reprezentowali tameczny wojewoda, jeden kasztelan większy (krzesłowy) – czerski, oraz sześciu kasztelanów mniejszych (drażkowych) – warszawski, wiski, wyszogrodzki, zakroczymski, ciechanowski i liwski. Senatorowie z województwa mazowieckiego nie stali wysoko w ogólnej hierarchii senatu Rzeczypospolitej, choć ich reprezentacja wyglądała na okazałą¹¹. Jedyнным kasztelanem krzesłowym był czerski, co stanowiło wyraz pierwszeństwa reprezentowanej przez niego ziemi w hierarchii dziesięciu ziem województwa. Spośród nich tylko trzy – łomżyńska, różańska i nurska – nie miały swoich kasztelanów. Kolejność i ranga miejsc urzędników mazowieckich w senacie ustalona została mocą sejmu lubelskiego w 1569 r. i bez zmian funkcjonowała dalej w epoce Jana III. Wśród wojewodów z Mazowsza wyższą pozycją odznaczał się wojewoda płocki, za to niższą od mazowieckiego – rawski. Podobnie było z kasztelanami większymi – płocki był wyższy od czerskiego, rawski natomiast niższy¹². Wskazana struktura nie do końca odpowiadała aspiracjom ziemi warszawskiej, która choć stała niżej w hierarchii ziem w Mazowieckiem od czerskiej, to jednak na swym obszarze mieściła nieformalną stolicę województwa i całego państwa. Z tym należy wiązać postulaty ziemi warszawskiej, która za czasów sprawowania godności kasztelana warszawskiego przez Jana Zygmunta Oborskiego (1655–1676) domagała się od

⁹ Więcej zob. I. Grochowska, *Stanisław Antoni Szczuka. Jego działalność w ziemi wiskiej (1682–1710)*, Warszawa 1989, passim (zwl. s. 56–156).

¹⁰ Z. Hundert, *Mechanizm wyboru deputatów...*, s. 159–172.

¹¹ Łącznie z województwami płockim i rawskim historyczne Mazowsze posiadało 3 wojewodów, 3 kasztelanów większych i 10 kasztelanów mniejszych. Wśród tych ostatnich, oprócz reprezentantów województwa mazowieckiego, wskażemy kasztelanów sochaczewskiego i gostynińskiego z województwa rawskiego oraz raciąskiego i sierpeckiego z województwa płockiego. Jak podkreśla Jan Dzięgielewski (*Mazowsze wobec procesu*, s. 12), z Mazowsza było tylu senatorów co z Prus Królewskich, Podlasia, Ukrainy i Wołynia razem.

¹² *Porządek rady koronnej, polskiej i litewskiej, jako już Rzeczypospolitej, postanowiony przez Króla Jego Miłość i radę koronną w Lublinie na sejmie walnym spólnym, roku pańskiego 1569*, VC, t. 2, cz. 1: 1550–1585, oprac. S. Grodzicki, I. Dwornicka, W. Uruszczak, Warszawa 2005, s. 239–241.

1667 r., aby ten urząd zaliczony został w poczet kasztelanii krzesłowych¹³. Ostatni raz taki postulat Warszawianie wnieśli za życia Oborskiego w swej instrukcji na sejm koronacyjny Jana III¹⁴. Nie odniosło to jednak żadnego skutku, niemniej mamy dowód, że były próby podejmowane przez sejmik ziemi warszawskiej, również za Jana III, aby wzmocnić pozycję swojego reprezentanta w senacie.

Najwyższym świeckim senatorem w województwie mazowieckim był wojewoda. W czasach panowania Jana III urząd ten sprawowały dwie osoby – Wojciech (Olbrycht) Krasieński i Franciszek Wessel, z których tylko ten drugi był z nadania Sobieskiego. Krasieński, równocześnie starosta płocki, swój urząd otrzymał jeszcze od Jana II Kazimierza 13 czerwca 1663 r.¹⁵ Syn kasztelana płockiego Ludwika i wnuk wojewody płockiego Stanisława pochodził z rodziny uznawanej za najbardziej wpływową i najzamożniejszą na Mazowszu do końca XVII w. Gdy Wojciech zostawał wojewodą, jednym z czołowych polityków w kraju był jego stryj, podskarbi wielki koronny Jan Kazimierz Krasieński, dzięki któremu rodzina nabrała znaczenia w skali ogólnokrajowej¹⁶. W chwili objęcia tronu przez Jana III, Wojciech sprawował swą godność od 11 lat, a dane mu było być wojewodą mazowieckim jeszcze przez kolejnych 17, do śmierci w 1691 r. Mimo to większą aktywnością się nie wykazywał. Obecny był tylko na jednym sejmie doby panowania Jana III w 1677 r.¹⁷ Na pewno raz też odniósł się do programu dworu, odpisując na deliberatorium królewskie w 1675 r.¹⁸ Jego poważniejszych prób oddziaływania na przebieg sejmików województwa mazowieckiego w latach 1674–1691, jak dotąd, nie odnotowano¹⁹. Obecnie

¹³ A. Keckowa, *Oborski Jan Zygmunt*, PSB, t. 23, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 437–438.

¹⁴ Instrukcja ziemi warszawskiej na sejm koronacyjny Jana III, Warszawa, 31 XII 1675, BPAU-PANKr., rkp. 8348, k. 250v.

¹⁵ Wcześniej był kasztelanem ciechanowskim. Zob. registr dokumentów wystawionych przez kancelarię koronną, AGAD, MK, *Sigillata*, sygn. 7, s. 120. Jak podkreśla Stefan Ciara (*Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 78), Krasieński był starostą płockim niemal pół wieku (1643–1691).

¹⁶ O znaczeniu Krasieńskich i roli podskarbiego Jana Kazimierza w ugruntowaniu pozycji rodziny w drugiej połowie XVII w. zob. J. Dziegielewski, *Mazowszanie w życiu publicznym Rzeczypospolitej od rokoszki Zebrzydowskiego do abdykacji Jana Kazimierza*, w: *Mazowsze w procesach*, s. 101.

¹⁷ Ogólnie jako wojewoda mazowiecki pojawił się na obradach minimum ośmiu sejmów (konwokacja 1668 r., elekcyjny 1669 r., koronacyjny 1669 r., pierwszy sejm 1670 r., drugi sejm 1672 r., konwokacja 1674 r., elekcja 1674 r. oraz sejm 1677 r.). Zob. L.A. Wierzbicki, *Senatorowie koronni na sejmach Rzeczypospolitej w XVII wieku*, Warszawa 2017, s. 86.

¹⁸ W. Krasieński do Jana III, b.m.d. 1675, BC, rkp. 1376, s. 202–203.

¹⁹ W kontekście sejmikowym wspomina go w 1684 r. opat paradycki Kazimierz Szczuka. Od wojewody mazowieckiego miał uzyskać wtedy uniwersał na zwołanie sejmiku elekcyjnego

nie wiemy też, czy i jak angażował się w życie sejmiku raciąskiego województwa płockiego. Pewne jest natomiast, że na obszarze tego województwa ulokowana była jego podstawa materialna i zapewne tam była głównie zwrócona jego uwaga. Ogólnie w drugiej połowie XVII w. Krasieńscy skupili w swych rękach większość królewszczyzn w Płockiem, co było w Koronie zjawiskiem bez precedensu²⁰.

Kolejny wojewoda mazowiecki, mianowany przez Jana III 13 czerwca 1691 r.²¹, czyli F. Wessel (równocześnie starosta różański i makowski), podobnie jak jego poprzednik był przedstawicielem rodziny wpływowej na Mazowszu. Spowinowacony z Krasieńskimi ojciec Franciszka – Janusz, wchodził w skład senatu w randze wojewody płockiego (zm. 1668 r.), ciesząc się poparciem Jana II Kazimierza²². Franciszek był w czasach Jana III, przed nominacją senatorską, etatowym posłem z sejmiku różańskiego, uczestnicząc we wszystkich dziewięciu sejmach, jakie odbyły się w latach 1676–1690. Na kolejnych dwóch z lat 1692 i 1695 Wessel uczestniczył już jako wojewoda mazowiecki²³. Był niewątpliwie aktywny publicznie, co potwierdzają również konstytucje sejmowe, mocą których Wessel desygnowany był w skład różnych odpowiedzialnych komisji (np. do rewizji skarbu koronnego w 1685 i 1690 r. oraz do traktującej z elektorem brandenburskim w 1690 r.) lub do deputacji rezydującej przy królu (1678/1679 i 1690 r.)²⁴. Swój awans senatorski zawdzięczał z jednej strony silnej pozycji w regionie, z drugiej związkom z rodziną królewską, jako marszałek dworu królowej Marii Kazimiery i od 1688 r. krajczy koronny²⁵. Działalność polityczna Wessla jako wojewody mazowieckiego nie

na wybór pisarza ziemskiego wiskiego. Zob. K. Szczuka do S.A. Szczuki, b.m.d. [1684], AGAD, APP, sygn. 163a, t. 7, s. 1–4. Krasieński na pewno był aktywny w materii sejmikowej jeszcze w 1672 r., gdy w obozie pod Lublinem podjął się próby wpłynięcia na ziemie województwa mazowieckiego, aby wystawiły swoją wspólną zaciężną chorągiew pancerną w sile 126 koni na potrzeby konfederacji gołąbskiej. Zob. Z. Hundert, *Wojskowe zaciągi sejmików ziemskich województwa mazowieckiego w latach 1671–1673*, „Res Historica” 2018, 46, s. 162–165.

²⁰ S. Ciara, op. cit., s. 78; J. Chojińska-Mika, op. cit., s. 11.

²¹ Data nominacji na podstawie: *Amico confidenti &c.* [1691], w: A.Ch. Załuski, *Epistolarum historico-familiarum*, t. 1, cz. 2, Brunsbergae 1710, s. 1222.

²² J. Dziegielewski, *Mazowszanie w życiu publicznym*, s. 103.

²³ R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”. *Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014, s. 645, 663.

²⁴ Konstytucje sejmowe 1678, 1685 i 1690 r., VL, t. 5, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860, s. 269–270, 348, 349, 376, 381, 382.

²⁵ Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 162. Jako krajczy odnotowany już w instrukcji poselskiej na sejm warszawski 1688/1689. Zob. Instrukcja różańska, Różan, 5 XI 1688, BPAU-PANKr., rkp. 8337, k. 301v.

została dotychczas rozpoznana²⁶, nie wiemy zatem, jak wyglądało jego zaangażowanie w życie sejmikowe po 1691 r. Na pewno był blisko związany z dworem, często odnotowywano go bowiem w towarzystwie króla i jego rodziny, zarówno podczas dworskich rozrywek lub uroczystości, jak i na radach senatu²⁷. Zmarł 6 marca 1696 r., trzy miesiące przed królem. Od razu rozgorzała po nim walka o urząd, która zaktywizowała lokalną elitę, ale Jan III nie zdążył już mianować nowego wojewody²⁸.

Wojewodowie mazowieccy w dobie panowania Jana III pochodzili tak jak wcześniej z rodzin z ugruntowaną pozycją w regionie. Podobnie było z kasztelanami drażkowymi oraz ze sprawującym godność kasztelana czerskiego w latach 1670–ok. 1686 Samuelem Stanisławem Rudzińskim. Zgodne jest to z opinią Stefana Ciary, że w województwach historycznego Mazowsza w drugiej połowie XVII w. „w obsadzie krzesel wojewodzińskich i kasztelańskich dominowali miejscowi”²⁹. Przez całe panowanie Jana III kasztelanię ciechanowską piastował Dominik Kraśniński (rodzony brat Wojciecha)³⁰, a liwską Ludwik Konstanty Oborski³¹. W interesującym nas okresie król na pewno mianował kilku kasztelanów w województwie. Na kasztelanię warszawską po Oborskim desygnował Jana Narzymskiego (między 1676 a 1679 r.)³², na wiską Floriana Drozdowskiego (ok. 1679 r.)³³, na wy-

²⁶ Wiemy, że na pewno przeprowadził obradom połączonych sesji wielko- i małopolskiej 31 III 1695, podczas sejmu warszawskiego, co może dowodzić i uznania w społeczności szlacheckiej, i zaufania królewskiego. Zob. K. Sarnecki, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Dziennik i relacje z lat 1691–1696*, oprac. J. Woliński, Wrocław 1958, s. 182, 183; R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”, s. 232.

²⁷ Zob. K.L. Bieliński do Jana III, Warszawa 15 IX 1692, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 55, k. 76 (druk: Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 170); K. Sarnecki, op. cit., s. 27, 28, 34, 115 i nn.

²⁸ O urząd ten zabiegali podkomorzy koronny i starosta czerski Kazimierz Ludwik Bieliński, kasztelan czerski Stanisław Morsztyn oraz starosta golubski Mikołaj Wiktoryn Grudziński. Zob. Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 162–163.

²⁹ S. Ciara, op. cit., s. 19.

³⁰ Urząd objął 13 VI 1663 po awansie brata na województwo mazowieckie (AGAD, MK, *Sigillata*, sygn. 7, s. 120). Jako kasztelan ciechanowski podpisał suffragia Augusta II w 1697 r. (VL, t. 5, s. 447). Zmarł ok. 1703 r. (L.A. Wierzbicki, *Senatorowie koronni*, s. 84).

³¹ Kasztelanem liwskim był już w 1671 r. Z urzędu zrezygnował w 1703 r. Za Jana III obecny był tylko na jednym sejmie w 1695 r. (L.A. Wierzbicki, *Senatorowie koronni*, s. 115).

³² Zob. J. Narzymski, kasztelan warszawski do elektora brandenburskiego Fryderyka Wilhelma, Lubawa, 18/28 I 1679, i Warszawa, 13 VI 1685, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 135, k. 13–13v, 15.

³³ Kasztelanem nominowany został na sejmie grodzieńskim 1678/1679 r. (Laudum sejmiku relacyjnego ziemi wiskiej, Wizna, 18 V 1679, BPAU-PANKr., rkps 8350, k. 438). W 1697 r. podpisał suffragia Augusta II (VL, t. 5, s. 445). Za Jana III uczestniczył, jako senator, w 4 sejmach (1683, 1685, 1688/1689 i 1695; L.A. Wierzbicki, *Senatorowie koronni*, s. 53).

szogrodzką Jana Szydłowskiego (przed 1683 r.)³⁴, a na zakroczymską Władysława Lasockiego³⁵. Wśród kasztelanów drążkowych z województwa mazowieckiego w czasach Jana III wskażemy zatem przedstawicieli rodzin aktywnych w życiu publicznym swoich małych ojczyzn na Mazowszu, jak Oborscy, Narzymscy czy Lasoccy, nie mówiąc już o Krasińskich. Ci wymienieni nie należeli na pewno do polityków większego formatu. Spośród nich w skali krajowej aktywny był w zasadzie tylko Drozdowski, jako uczestnik obrad sejmowych, ale też jako deputat do Trybunału Koronnego w 1686 r.³⁶, czy przedstawiciel różnych komisji, powołanych mocą konstytucji sejmowych. Desygnowano go na deputata do kwarty (w 1683 i 1690 r.), na komisarza do rozgraniczenia Mazowsza i Podlasia z Prusami elektorskimi (1683 i 1690 r.), do „koekwacji monety” (1685 r.) i wreszcie do trybunału skarbowego lwowskiego (1690 r.)³⁷.

Obecnie wiemy, że Drozdowski, jako kasztelan wiski, miał wpływ na przebieg sejmików. Zgodnie z relacją opata paradyjskiego Kazimierza Szczuki to właśnie on zagajał obrady sejmiku deputackiego generału mazowieckiego we wrześniu 1688 r., dzięki czemu doprowadził do wyboru odpowiedniego marszałka, podkomorzego łomżyńskiego Zygmunta Zbierchowskiego, a ten „szczęśliwie gospodarował” i sejmik nie został zerwany oraz wybrał deputatów³⁸. Jak już dowiedziono, Drozdowski zależał wówczas od Stanisława Antoniego Szczuki, regenta kancelarii koronnej i jednocześnie podczaszego wiskiego, realizując choćby jego interesy w Trybunale Koronnym w 1686 r. Co ważne, w ziemskiej strukturze urzędniczej stał wyżej, a i tak pozostawał w zależności politycznej od regenta kancelarii koronnej³⁹. Szczuka, wykorzystując zresztą miejscowe układy na Mazowszu poprzez

³⁴ Przed nim kasztelanem był Adam Lasocki, zmarły w 1680 r. (L.A. Wierzbicki, *Senatorowie koronni*, s. 91). Szydłowski jako kasztelan wzmiankowany był w uchwale ziemi wyszogrodzkiej z 5 VII 1683 oraz na popisie pospolitego ruszenia pod Drwałami z 22 IV 1697 (BPAU-PANKr., rkp. 8352, k. 91, 149).

³⁵ Zastąpił zmarłego w 1678 r. Tomasza Olędzkiego (L.A. Wierzbicki, *Senatorowie koronni*, s. 116). Kasztelanem był już w 1679 r. (*Gnoso Bieliński donat villam Zawisty gnoso Vladislao Lasocki, castellano zakrocimensi*, Warszawa, 16 V 1679, AGAD, MK, sygn. 213, s. 59–62).

³⁶ Spośród kasztelanów województwa mazowieckiego, prócz Drozdowskiego, tylko czerski Samuel Rudziński był jeszcze za Jana III w 1680 r. deputatem do Trybunału Koronnego. Zob. L.A. Wierzbicki, *The Masovian Voivodship's Deputy Sejmiks and Their Deputies to the Crown Tribunal in the Years 1660–1700*, „Wschođni Rocznik Humanistyczny” 16, 2019, 2, s. 138–139.

³⁷ Konstytucje sejmowe 1683, 1685 i 1690 r., VL, t. 5, s. 325, 352, 374, 383.

³⁸ K. Szczuka do S.A. Szczuki, Warszawa, 15 IX 1688, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 15, s. 769–771.

³⁹ F. Drozdowski do S.A. Szczuki, Warszawa, 10 IX 1686, ibidem, t. 13, s. 349–350. Więcej zob. Z. Hundert, *Mechanizm wyboru deputatów*, s. 164, 166.

swoj wpływ na pracę kancelarii koronnych, był w stanie zmobilizować odpowiednie siły, aby sejmiki w województwie wypadły po myśli dworu – o czym będzie jeszcze okazja kilkukrotnie wspomnieć. Sam Drozdowski, jako kasztelan wiski, mógł być ważnym elementem układów klientalnych działających na rzecz dworu i koordynowanych przez Kazimierza i Stanisława Szczuków, ale żeby móc to stwierdzić z całą pewnością, trzeba kolejnych badań.

W omawianym okresie wśród kasztelanów województwa mazowieckiego znalazła się również osoba napływowa. Mowa tu o Stanisławie Morsztynie, któremu przyszło pełnić drugi co do ważności w województwie świecki urząd senatorski, a więc kasztelanę czerską. Oberszter zaciągu cudzoziemskiego od 1670 r. i od 1674 r. dowódca pieszej gwardii komputowej królowej Marii Kazimiery jako wojskowy był blisko związany z hetmanem Janem Sobieskim, a potem królem Janem III. Pochodził z Krakowskiego, gdzie był właścicielem kilku wsi i z tym obszarem przez długi czas łączył swoją aktywność publiczną (był np. posłem z Proszowic w 1672 r.). W 1676 r. poślubił Konstancję z Oborskich, córkę szanowanego na Mazowszu kasztelana warszawskiego Jana Zygmunta. Poprzez to małżeństwo związał się z regionem majątkowo – jego żona bowiem odziedziczyła po ojcu część majątności w ziemi czerskiej. Zaledwie kilka lat później, 16 grudnia 1687 r. został mianowany przez króla Jana III kasztelanem czerskim⁴⁰. Jego aktywność sejmikowa w nowej małej ojczyźnie nie była dotąd zbyt szeroka – raz tylko reprezentował ziemię czerską na sejmie w 1681 r.⁴¹ Ulokowanie go pośród elity senatorskiej województwa mazowieckiego było jednak zgodne z logiką monarchy, który swoich zaufanych podkomendnych z wojska koronnego wprowadzał do lokalnych i centralnych kręgów władzy. Wskutek tego mógł liczyć, że Morsztyn będzie realizował w ziemi czerskiej interesy dworu, co też miało miejsce. Już w czerwcu 1688 r., nowemu kasztelanowi, jak informował on regenta Szczukę, udało się w zgodzie z postanowieniami rady senatu złożyć powtórny sejmik ziemi czerskiej (po zerwaniu uprzedniego), aby zajął się on sprawą wypłaty należności wojsku koronnemu w ramach repartycji (czyli ze środków województw i ziem, a nie ze skarbu centralnego)⁴². Morsztyn po 1676 r. wrósł niewątpliwie w życie

⁴⁰ Awansował wówczas z godności chorążego zatorskiego. Zob. *Urzednicy wojewodztwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falinowska-Gradowska, Kórnik 1990, s. 136.

⁴¹ Instrukcja ziemi czerskiej na sejm warszawski, Czersk, 3 XII 1680, BPAU-PANKr., rkp. 8319, k. 533. Jako kasztelan czerski był natomiast na trzech sejmach: 1688, 1688/1689 i 1690 r. Zob. R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 518, 620, 659.

⁴² S. Morsztyn do S.A. Szczuki, Warszawa, 19 VI 1688, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 15, s. 323–324.

regionu, stąd odważył się konkurować o województwo mazowieckie po śmierci Wessla w marcu 1696 r., pisząc z prośbą o nie bezpośrednio do króla⁴³. Wakans ostatecznie uzyskał, ale dopiero od następcy Jana III – Augusta II w 1698 r. Mazowiecki okres w jego senatorskim życiorysie (finalnie w latach 1704–1717 był wojewodą sandomierskim) pozwolił mu zanotować wyraźny awans społeczny, co nie pozostało bez wpływu na związki Morsztyna z samorządami lokalnymi, w pierwszej kolejności z sejmikiem czerskim⁴⁴.

Za senatorów pośrednio reprezentujących województwo mazowieckie należy uznać biskupów – płockiego i poznańskiego. Prawie cała ziemia czerska, większa część ziem warszawskiej i liwskiej, tworzące archidiakoniat warszawski, podlegały biskupowi poznańskiemu. Ziemie województwa na prawym brzegu Wisły znajdowały się z kolei na obszarze diecezji płockiej. Dość wspomnieć, że główne rezydencje ordynariuszy płockich, jak Pułtusk w ziemi zakroczymskiej czy Wyszaków i Brok w ziemi nurskiej, mieściły się właśnie w obrębie województwa mazowieckiego. Niewielki fragment ziemi czerskiej (parafie położone za Pilicą) znajdował się z kolei na obszarze archidiecezji gnieźnieńskiej oraz diecezji krakowskiej⁴⁵. Ta zależność mogła mieć związek z tym, że w październiku 1688 r. biskup krakowski Jan Małachowski wystąpił jako protegujący starostę zakroczymskiego Mikołaja Jakśę Bykowskiego do kasztelanii podlaskiej, po awansie z niej na województwo podlaskie innego „Mazura”, Marcina Oborskiego. Równocześnie Małachowski z dumą donosił, identyfikując się z obszarem Mazowsza (choć związków rodzinnych z tym obszarem raczej nie posiadał), że deputat z generału mazowieckiego stolnik różański Hieronim Petrykowski został marszałkiem Trybunału Koronnego⁴⁶. W przypadku Małachowskiego zainteresowanie sprawami województwa mazowieckiego wynikało chyba bardziej z jego bliskich relacji ze Szczukami⁴⁷, ale kwestie administracji kościelnej też mogły mieć znaczenie.

⁴³ S. Morsztyn do Jana III, Chorzelów, 14 III 1696, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 60, k. 127.

⁴⁴ O działalności S. Morsztyna za Jana III zob. Z. Hundert, *Kasztelan czerski Stanisław Morsztyn a Jan III Sobieski. Kilka uwag na podstawie archiwaliów z kolekcji dr. Tomasza Niewodniczańskiego*, „Kronika Zamkowa: Roczniki” 9 (75), 2022, s. 113–130.

⁴⁵ J. Chońska-Mika, op. cit., s. 7, 9–10.

⁴⁶ J. Małachowski do S.A. Szczuki, Kielce, 11 X 1688, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 15, s. 1065–1066; Z. Hundert, *Mechanizm wyboru deputatów*, s. 167–168.

⁴⁷ Dowodzi tego ogrom zachowanej korespondencji Małachowskiego nadanej do S.A. Szczuki, spośród której warto zwrócić tu uwagę na jeden list. Biskup, gratulując Szczuce objęcia rejencji kancelarii w 1684 r., zawarł kurtuazyjną, ale jakże wymowną w perspektywie ich dalszej współpracy deklarację: „a za tym ja *minimus clientum* WMMP *intime et ex visceribus* wyskakuje”. Zob. J. Małachowski do S.A. Szczuki, w Nowosielcach, 14 VI 1684, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 10, s. 153–154.

Szczególne związki z Mazowszem wykazywał jeden z dwóch zasiadających na diecezji poznańskiej w dobie Jana III biskup (w latach 1663–1687) – Stefan Wierzbowski. Był on pierwszym ordynariuszem poznańskim na stałe rezydującym w Warszawie. On też wykupił w ziemi czerskiej wieś Górę i ufundował tam w 1670 r. miasto-sanktuarium Nową Jerozolimę (obecnie Góra Kalwaria). Jak wyglądały jego związki z miejscową szlachtą i jaki miał wpływ na lokalne zjazdy mazowieckie, pozostaje tematem do dalszych badań, podobnie jak całokształt działalności politycznej biskupa⁴⁸. Wypada jednak zwrócić uwagę na pewne fakty, które sugerują wpływy na sejmiku warszawskim. Wierzbowski był orędownikiem wprowadzenia kadencyjności urzędów ministerialnych, o co gorąco zabiegał podczas zjazdu gołąbsko-lubelskiego w 1672 r., a także o co postulował, z naciśkiem na godności hetmańskie, podczas sejmu koronacyjnego Jana III w 1676 r.⁴⁹ Co istotne, w swych instrukcjach na ten sejm, spośród sejmików województwa mazowieckiego, o kadencyjność urzędów hetmańskich czy innych senatorskich postulował w zasadzie tylko warszawski⁵⁰. Wierzbowski w 1676 r. nawoływał też do wypędzenia wszystkich niekatolików z Warszawy i ogólnie z Księstwa Mazowieckiego, a jak pokazują choćby badania Krzysztofa Wiśniewskiego, sejmik warszawski za wygnaniem dysydentów ze stolicy wypowiedział się w latach 1670, 1671, 1681, 1685 i 1692⁵¹. W świetle przytoczonych faktów wpływ Wierzbowskiego na sejmik warszawski jest wysoce prawdopodobny.

W przypadku kolejnego biskupa poznańskiego, Stanisława Witwickiego, możemy podejrzewać, że poszedł on szlakiem wytyczonym przez poprzednika,

⁴⁸ P. Nitecki, *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000, s. 478; K. Matwijowski, *Działalność biskupa Stefana Wierzbowskiego w czasach Jana III Sobieskiego*, w: *Rzeczpospolita wielu wyznań: materiały z międzynarodowej konferencji Kraków, 18–20 listopada 2002*, red. A. Kaźmierczak i in., Kraków 2004, s. 253–261; M. Piarszak, *Kościoły i klasztory w Górze Kalwarii. Szkic historyczny*, „Ephemerides Marianorum: Studia historyczno-teologiczne” 4, 2015, s. 115–150 – tam szerzej o fundacji Nowej Jerozolimy i postulat o przygotowanie większej biografii Wierzbowskiego.

⁴⁹ L.A. Wierzbicki, *Zjazd gołąbsko-lubelski. Obrady stanów Rzeczypospolitej w formule sejmu konnego w 1672 roku*, Warszawa 2022, s. 52, 57; K. Matwijowski, *Próba reformy urzędu hetmańskiego w czasach Jana III Sobieskiego*, w: *Odsiecz Wiednia. Prace poświęcone trzechsetnej rocznicy zwycięstwa*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 1986, 26, s. 43–52; idem, *Działalność biskupa*, s. 258.

⁵⁰ Instrukcja ziemi warszawskiej, Warszawa, 31 XII 1675, BPAU-PANKr., rkp. 8348, k. 249; Z. Hundert, *Sejmiki województwa mazowieckiego wobec wojny z Imperium Osmańskim w 1676 roku*, „Kronika Zamkowa: Roczniki” 5 (71), 2018, s. 126–131.

⁵¹ K. Matwijowski, *Działalność biskupa*, s. 256–257; K. Wiśniewski, *Szlachta mazowiecka wobec Konfederacji Warszawskiej i dysydentów w latach 1573–1696*, w: *Reformacja – kontrreformacja – reforma katolicka na Mazowszu: studia*, red. R. Lolo, Warszawa 2019, s. 83–84.

często bowiem rezydował w Warszawie, dając tu zadość obowiązkom gospodarza diecezji. Angażował się przy tym w rozwiązywanie lokalnych problemów, jak w lipcu 1693 r., gdy zasiadł w komisji, która miała zająć się naprawą bruków w Warszawie⁵². Jeżeli zaś idzie o biskupów płockich, formalnie najwyższych rangą spośród wszystkich mazowieckich senatorów (bo poznańscy reprezentowali przede wszystkim Wielkopolskę właściwą), najdłużej swą godność za Jana III pełnił Stanisław Dąbski – w latach 1681–1691. Sam z racji pochodzenia bliżej związany był z Kujawami, stąd jeszcze w 1680 r. – jako ordynariusz Łucka starał się u królowej o diecezję włocławską⁵³. Ostatecznie awansowano go na biskupa płockiego. Korzystając z pokaźnych dochodów diecezji, zorganizował w 1683 r. własną chorągiew husarską, która weszła na stałe do komputu wojska koronnego, biorąc udział w kolejnych kampaniach wojennych, począwszy od wiedeńskiej. Biskup wykorzystał ten fakt w 1684 r. do realizowania własnych interesów poza obszarem Mazowsza. Powołując się na to, że cały dochód z biskupstwa płockiego przeznaczają na utrzymanie swojej husarii, jako rekompensatę zażądał awansowania jego rodzzonego brata Zygmunta na wojewodę brzesko-kujawskiego⁵⁴. Ogólnie posiadanie jednostek wojskowych na etacie państwowym wymuszało w tym okresie na ich dysponentach relacje z sejmikami, ponieważ to one bezpośrednio opłacały wojsko w ramach repartycji. Chorągiew biskupa była dotowana przez województwo płockie, a to zobowiązywało Dąbskiego do pozostawiania w kontakcie z „Mazurami”, przede wszystkim z tymi aktywnymi na sejmiku raciąskim⁵⁵.

⁵² Zob. K. Sarnecki, op. cit., s. 47 i passim.

⁵³ S. Dąbski do Marii Kazimiery, Kaczkowo, 22 XI 1680, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 91, s. 3–4. O Dąbskich jako elicie na Kujawach zob. J. Dumanowski, *Hrabiowie na Lubrańcu: dzieje fortuny magnackiej*, Toruń 1999. Poprzednik Dąbskiego na biskupstwie płockim, który w 1681 r. miast niego postąpił na diecezję włocławską, Dobrogost Madaliński, zaliczany jest raczej do mało aktywnych przedstawicieli życia publicznego (R. Kołodziej, *Między sacrum a profanum. O politycznej roli biskupów katolickich w czasach panowania Jana III Sobieskiego*, w: *Kultura staropolska — poszukiwanie sacrum, odnajdywanie profanum*, red. B. Rok, F. Wolański, Toruń 2013, s. 288). Miał jednak pewne przełożenie na sejmiki. W swojej instrukcji na sejm warszawski 1677 r. szlachta łomżyńska wstawiała się w jego sprawie jako za dobrze zasłużonym senatorem. Zob. Instrukcja łomżyńska, Łomża, 10 XII 1676, BPAU-PANKr., rkp. 8332, k. 48v–49.

⁵⁴ S. Dąbski do Marii Kazimiery, w Iłowie, 14 VII 1684, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 91, s. 6–7.

⁵⁵ Biskup szybko zrezygnował z utrzymywania chorągwi, bo w 1687 r. Więcej o niej zob. Z. Hundert, *Zaangażowanie przedstawicieli episkopatu Rzeczypospolitej w sprawy obronne państwa w dobie wojen z Imperium Osmańskim w drugiej połowie XVII wieku*, w: *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. J. Krochmal, Warszawa 2017, s. 150–151.

Po awansie Dąbskiego na upragnione biskupstwo kujawskie w 1692 r. diecezję plocką objął Andrzej Chryzostom Załuski, a więc przedstawiciel rodziny mazowieckiej, z tym że dotąd ściślej związanej z Mazowszem rawskim⁵⁶. Jego aktywności sejmikowej na terenie województwa mazowieckiego w latach 1692–1696, jak dotąd, nie odnotowano, w przeciwieństwie do zaangażowania w działalność dyplomatyczną⁵⁷. Z Mazowsza pochodził również inny hierarcha kościelny, biskup łucki w latach 1688–1691 Bogusław Leszczyński, którego król mianował nawet w 1691 r. ordynariuszem plockim, ale nominat zmarł, nim został zatwierdzony przez papieża. Leszczyński, syn podskarbiego koronnego Bogusława i brat Rafała, który w dobie Jana III osiągał kolejne krzesła w senacie, pochodził z rodziny z silną pozycją w skali ogólnokrajowej, zarówno politycznie, jak i majątkowo. Sam urodził się w Radzyminie w ziemi warszawskiej. W trakcie swej kariery był prepozytem plockim i opatem czerwińskim i nie ma wątpliwości, że z obszarem województwa mazowieckiego łączyły go silne więzy, w tym polityczne⁵⁸. W maju 1684 r. występował jako protegujący Floriana Małowiejskiego, towarzysza husarskiego wojewody plockiego Samuela Prażmowskiego do urzędu miecznika wyszogrodzkiego po śmierci Jerzego Gawareckiego⁵⁹. Widać zatem, że Leszczyński usiłował odgrywać w regionie rolę lidera społeczności szlacheckiej, co mogło mieć przełożenie na jego możliwości promowania swoich interesów na sejmikach. Podobnie rzecz miała się z Jerzym Albrechtem Denhoffem, od 1688 r. biskupem przemyskim i kanclerzem koronnym. Jego związki rodzinne czy majątkowe z regionem pozostają na razie tajemnicą. Wiemy jednak, że w 1693 r. protegował u króla swego „przyjaciela” i obywatela ziemi nurskiej, Ignacego Niedziałkowskiego, na wakujące wójtostwo nurskie⁶⁰. Dwa lata później jako swego dworzanina

⁵⁶ S. Ciara, op. cit., s. 19.

⁵⁷ Np. w końcu 1694 r. stanął na czele orszaku królowej Teresy Kunegundy, który udał się do Brukseli. Zadaniem Załuskiego było przeprowadzić ze świeżo poślubionym mężem królowej Maksymilianem Emanuelem, elektorem bawarskim, tajne rozmowy. Zob. A.Ch. Załuski do Jana III, Bruksela, 26 I – 29 III 1695, NHAB, f. 695, sygn. 200, k. 72–76v, 79–80, 82–83, 87–88v, 99–107. O samym orszaku i roli w nim Załuskiego zob. J. Pietrzak, *Ceremoniał wjazdu w epoce nowożytnej na przykładzie podróży Teresy Kunegundy Sobieskiej do Brukseli na przełomie 1694 i 1695 roku. Scenariusz i interpretacja uroczystości*, „Res Historica” 2018, 45, s. 87–120.

⁵⁸ A. Przyboś, *Leszczyński Bogusław*, PSB, t. 17, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 111–112.

⁵⁹ B. Leszczyński do S.A. Szczuki, Warszawa, 10 V 1684, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 10, s. 293–295.

⁶⁰ J.A. Denhoff do Jana III, na Pradze, 12 III 1693, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 60, k. 47–47v. Niedziałkowski otrzymał ten urząd, jako wojski nurski podpisał bowiem suffragia Augusta II w 1697 r. (VL, t. 5, s. 451).

wspomniał urzędnika z Mazowsza, cześnika rawskiego⁶¹. Denhoff protegował również starostę golubskiego Mikołaja Wiktoryna Grudzińskiego na województwo mazowieckie w 1696 r.⁶² Wydaje się, że w ten sposób podejmował próbę budowania na Mazowszu własnego zaplecza, aby opierając się na miejscowych, usprawnić pracę swojej kancelarii. Na razie uwaga ta pozostaje jedynie hipotezą.

Senatorów duchownych, którzy posiadali majątności na Mazowszu, ale ich godność związana była z innym regionem, możemy wskazać więcej, choćby biskupa chełmińskiego Kazimierza Opalińskiego, właściciela wsi Mościska pod Warszawą⁶³. W tę kategorię należy wpisać również jednego z najbardziej aktywnych w życiu politycznym województwa mazowieckiego za Jana III duchownych, K. Szczukę, który w 1693 r. został w nagrodę za dotychczasowe zasługi biskupem chełmińskim. Jak już wiemy, jego korespondencja z kuzynem Stanisławem Antonim stanowi niezastąpione źródło do badań miejscowych układów. Regularnie monitorował przebieg sejmików, zdając z nich relację również królowi⁶⁴. Działalność opata paradyskiego na Mazowszu była szeroka, a za jedną z zasadniczych jego aktywności należy uznać protegowanie miejscowych do otrzymywania urzędów⁶⁵ i ogólne pośredniczenie w ich relacjach z władzą centralną. Celem było tu zbudowanie swojej pozycji politycznej. Regionowi przysłużył się także na inne sposoby, przyczyniając się do powstania miasta Szczuczyna. Wyremontował ponadto i przebudował kościół w Tarczynie, był też jednym z fundatorów kościoła

⁶¹ J.A. Denhoff do Marii Kazimiery i do Jana III, Sieluń, 29 V 1695, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 91, k. 26–26v i sygn. 201, k. 67–67v. Z Rawian protegował też Niewiadowskiego, burgrabiego rawskiego, na pisarstwo ziemskie rawskie. Zob. J.A. Denhoff do Jana III, b.m.d., ibidem, sygn. 142, k. 177–177v.

⁶² K. Sarnecki, op. cit., s. 336.

⁶³ Zob. K.L. Bieliński do Jana III, Warszawa, 5 IX 1692, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 55, k. 102–103v (omówienie i druk: Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 155–156, 168–169).

⁶⁴ Informował np. o powodzeniu sejmiku ziemi warszawskiej w 1692 r. i o prokrólewskiej postawie podczas zjazdu jednego z wybranych w Warszawie posłów, chorążego czerskiego Franciszka Grzybowskiego. Zob. K. Szczuka do Jana III, b.m.d. [XI 1692], NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 65, k. 11–12.

⁶⁵ Przykładowo, w grudniu 1686 r. za jego pośrednictwem Czosnowscy wstawiali się, by wyjednać u S.A. Szczuki przywilej dla jednego z członków rodziny – Stanisława, na stolnikostwo warszawskie po zmarłym 1 XII 1686 Samuelu Opackim. Ogólnie Szczukowie chcieli mieć wpływ na nadawanie urzędów w województwie, w tym senatorskich. W 1682 r. K. Szczuka ze starostą różańskim F. Wesslem rozważali, co zrobić z kasztelanią zakroczymską, w razie ewentualnej śmierci jej dysponenta, który właśnie zachorował. Zob. K. Szczuka do S.A. Szczuki, Warszawa ? XII 1682 i 6 XII 1686, AGAD, APP, t. 163a, t. 8, s. 1213–1215 i t. 13, s. 281–284.

św. Krzyża w Warszawie. Niewątpliwie intensywna aktywność K. Szczuki, zaczęta jeszcze w dobie Wazów, zmierzała do wywindowania pozycji rodziny. Opat paradycki, jego brat stolnik, a potem podkomorzy i starosta wiski oraz jednocześnie oberszter JKM w wojsku koronnym Waclaw, a także regent i referendarz koronny Stanisław Antoni stworzyli silne zaplecze w ziemi wiskiej, mogąc kontrolować miejscowy sejmik. Przykładowo, w grudniu 1684 r. Kazimierz informował kuzyna regenta, że na zjazd przedsejmowy do Wizny jedzie tameczny podkomorzy Jakub Grajewski, aby rozporządzić wybór odpowiednich posłów na sejm warszawski – stolnika warszawskiego Samuela Opackiego oraz S.A. Szczukę⁶⁶. W świetle powyższego można uznać, że w dobie panowania Jana III rodzina Szczuków przez swe nieformalne możliwości, konsekwentnie zwiększany majątek i patronat artystyczny mogła uchodzić za magnatów – choć senatorem w tym czasie był jedynie Kazimierz – i to dość krótko, umarł bowiem 30 czerwca 1694 r.⁶⁷

Ostatnim z wpływowych senatorów duchownych rodem z Mazowsza (tyle że z rawskiego) w dobie Jana III był Michał Stefan Radziejowski, którego gniazdo rodowe znajdowało się w Radziejowicach w ziemi sochaczewskiej⁶⁸. Spokrewniony z władcą biskup warmiński (nominowany w 1679 r.), potem podkanclerzy (od 1685 r.) i wreszcie prymas (od 1688 r.) z godnością kardynała miał ambicje, ale też możliwości, by odgrywać pierwszoplanową i samodzielną rolę polityczną, zwłaszcza po 1688 r.⁶⁹ Jeszcze jako gospodarz diecezji warmińskiej zobowiązany był uczestniczyć w życiu sejmikowym Prus Królewskich, co robił niechętnie⁷⁰. Pozostając w ścisłym kontakcie ze Szczukami⁷¹, część uwagi poświęcał Mazowszu

⁶⁶ K. Szczuka do S.A. Szczuki, Warszawa, 7 XII 1684, ibidem, t. 10, s. 857–860.

⁶⁷ O działalności K. Szczuki zob. R. Kawecki, *Szczuka Kazimierz*, PSB, t. 47, Warszawa–Kraków 2010–2011, s. 458–462.

⁶⁸ J. Choińska-Mika, op. cit., s. 11; J. Dziegielewski, *Mazowszanie w życiu publicznym*, s. 99; R. Kawecki, *Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645–1705)*, Opole 2005, s. 15.

⁶⁹ Za przykład służy jego próba wpłynięcia na obsadę urzędów ministerialnych na Litwie. W 1695 r. chciał uzyskać od króla, że marszałkiem nadwornym zostanie mianowany kawaler maltański Kazimierz Michał Pac. Zob. M.S. Radziejowski do Jana III, Radziejowice, 7 V 1695, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 142, k. 117.

⁷⁰ R. Kawecki, *Kardynał Michał Stefan*, s. 34–35. Na pewno monitorował przebieg sejmików pruskich. Przykładowo, w październiku 1684 r. informował S.A. Szczukę o zerwaniu zjazdu w Kowalewie, a w 1687 r. króla o sejmiku starogardzkim i o możliwym zerwaniu generału pruskiego. Zob. M.S. Radziejowski do S.A. Szczuki, 5 X 1684, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 10, s. 549–550; tenże do Jana III, b.m., 27 XII 1687, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 142, k. 12–13.

⁷¹ S.A. Szczuka był regentem kancelarii mniejszej koronnej, najpierw za pieczęci Jana Gnińskiego, potem Radziejowskiego. Ton listów Szczuki z późniejszym prymasem wskazuje, zdaniem Teresy Zielińskiej (op. cit., s. 7–8), na bliskie i zażyłe stosunki pomiędzy nimi. Mało tego, jak zanotował K. Szczuka, przeciwnik Radziejowskiego biskup chełmiński

i Warszawie. W niej nabył w 1681 r. plac z zabudową przy Krakowskim Przedmieściu, gdzie później dokonał rozbudowy pałacu, należącego uprzednio do siostry króla Katarzyny i jej zmarłego męża Michała Kazimierza Radziwiłła, podkanclerzego i hetmana polnego litewskiego. W Warszawie ufundował jeszcze murowany klasztor dla karmelitów bosych (po 1691 r.), a także razem z K. Szczuką kościół św. Krzyża⁷². Inwestycje budowlane na terenie Warszawy nie pozostawały bez wpływu na relacje Radziejowskiego z miejscową szlachtą i jej sejmikiem. W czerwcu 1684 r. samorząd ziemi warszawskiej zalecił podjęcie rozmów z biskupem Radziejowskim, aby wydał on do dyspozycji marszałka sejmikowego drogę pomiędzy swoim pałacem a kościołem św. Krzyża, która była zagrodzona⁷³. Czy sam chciał wpływać na przebieg sejmików województwa mazowieckiego – tego obecnie nie wiemy. Z zachowanej korespondencji wynika natomiast, że był żywo zainteresowany tym, co stało się np. w 1692 r. na sejmiku przedsejmowym w Płockiem⁷⁴.

Jak pokazał przykład Jana Dobrogosta Krasieńskiego i Kazimierza Ludwika Bielińskiego, spośród urzędników województwa największy wpływ na przebieg interesujących nas sejmików w dobie panowania Jana III mogli mieć miejscowi starostowie grodowi⁷⁵. Krasieński, syn wojewody płockiego i podskarbiego koronnego Jana Kazimierza oraz stryjeczny brat wojewody mazowieckiego Wojciecha, swoją aktywność sejmikową ulokował w Warszawie wtedy właśnie, gdy w 1668 r. został mianowany tamecznym starostą. Wcześniej posłował na sejmy głównie z Łomży, gdzie również był starostą sądowym (w latach 1660–1668). Ogólnie w latach 1662–1688, nim zasiadł w senacie jako wojewoda płocki, 23 razy sprawował mandat poselski, w tym 11 razy jako przedstawiciel sejmiku warszawskiego. Będąc miejscowym starostą, miał możliwość zarządzania zamkiem w Warszawie, a także wykorzystując swoje uprawnienia sądowno-policyjne – zabezpieczania zjazdów sejmików ziemi warszawskiej i generałów mazowieckich, odbywających

K. Opaliński uważał regenta i opata paradyskiego za sługi biskupa warmińskiego. To tylko potwierdza silne związki Szczuków i Radziejowskiego w latach osiemdziesiątych XVII w. Zob. K. Szczuka do S.A. Szczuki, Warszawa, 30 XII 1684, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 10, s. 459–462.

⁷² A. Rachuba, *Radziejowski Augustyn Michał Stefan*, PSB, t. 30, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1987, s. 74–75.

⁷³ Laudum sejmiku z limity ziemi warszawskiej, Warszawa, 16 VI 1684, BPAU-PANKr., rkp. 8348, k. 310.

⁷⁴ Zob. M.S. Radziejowski do Jana III, Skierniewice, 1 XII 1692, i Warszawa, 23 XII 1692, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 142, k. 44, 49–49v.

⁷⁵ Z. Hundert, *Działalność polityczna referendarza*, s. 202; idem, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 160, 164–165.

się w kościele św. Marcina. Dzięki temu mógł szeroko oddziaływać na przebieg lokalnych zjazdów w mieście sejmowym pod bokiem króla, przez co jawił się jako atrakcyjny sojusznik dla różnych frakcji. Jeszcze u schyłku lat sześćdziesiątych współpracował ze środowiskiem politycznym jednej z najbardziej wpływowych w Rzeczypospolitej person, a więc kanclerza litewskiego Krzysztofa Zygmunta Paca, będąc z nim spowinowacony (żona Jana Dobrogosta Teresa była siostrzenicą kanclerza)⁷⁶. W późniejszym czasie związał się z hetmanem polnym (od 1683 r. wielkim) i wojewodą ruskim (od 1692 r. kasztelanem krakowskim) Stanisławem Janem Jabłonowskim, gdy drugi raz stając na ślubnym kobiercu, ożenił się w 1680 r. z jego córką Jadwigą Teresą.

Kraśiński miał silną pozycję w województwie mazowieckim, zarówno ekonomicznie, będąc dysponentem kilku królewskich ziem (np. starostwa przasnyskiego w ziemi ciechanowskiej i nowomiejskiego w zakroczymskiej), jak i przez nieformalne, liczne znajomości wśród „Mazurów”, na które zwrócono uwagę nawet w diariuszu legacji do Rzeczypospolitej posła angielskiego Lawrence’a Hyde’a w 1676 r.⁷⁷ Chcąc wzmocnić status rodziny wypracowany przez ojca (zm. 1669), zaczął pomnażać swój majątek poza obrębem Mazowsza. Majętności nagromadził za Jana III m.in. w Prusach Królewskich (starostwo sztumskie w 1679 r.), a także na Rusi, oczekując, że to pozwoli mu uzyskać istotny urząd senatorski. Wspierać w tym miał go ważny królewski współpracownik, a zarazem teść, S.J. Jabłonowski. Kolejne próby uzyskania urzędów wojewódzkich w Prusach – w 1679 r. malborskiego, w 1683 r. pomorskiego, a w 1687 r. chełmińskiego kończyły się jednak niepowodzeniami. Mimo to Kraśiński się nie zrażał, dalej oferując królowi swoje usługi. W 1687 r. w zamian za województwo chełmińskie obiecywał w kampanii sejmowej przed sejmem grodzieńskiego 1688 r., „w czym sobie na sejmikach naszych w Mazowszu Państwo [tj. para królewska i Szczukowie] służyć rozkaże”⁷⁸, co pokazuje, jak wysoko oceniał własne możliwości działania w swoim mateczniku. Urząd ostatecznie uzyskał – awansując w 1688 r. z referendaria koronnej na

⁷⁶ Przykładowo z inspiracji kanclerza Paca zaproponował na przedkonwokacyjnym generale mazowieckim w 1668 r., aby wykluczyć dysydyntów z udziału w konwokacji, co miało uderzyć w przeciwnika Paców, ks. Bogusława Radziwiłła. Tym razem współbracia stanowczo odrzucili pomysł starosty warszawskiego. Zob. K. Wiśniewski, *Szlachta mazowiecka wobec*, s. 82.

⁷⁷ *Diary of the Honourable Laurence Hyde, constaining the particular occurences during his embassy to John Sobieski, King of Poland, in 1676*, w: *The correspondence of Henry Hyde, Earl of Clarendon, and on his brother Laurence Hyde, earl of Rochester*, t. 1, oprac. S. Weller Singer, London 1828, s. 591–592.

⁷⁸ J.D. Kraśiński do S.A. Szczuki, Gdańsk, 11 X 1687, AGAD, APP, t. 163 a, t. 14, s. 1433–1435.

województwo płockie, choć jak zaznaczył K. Szczuka jeszcze rok wcześniej, jednym z celów wyniesienia referendarza miało być nie tyle nagrodzenie jego samego, ile ukontentowanie teścia, hetmana Jabłonowskiego⁷⁹. Krasiński, jako wojewoda płocki, pozostał starostą warszawskim, próbując dalej wpływać na przebieg lokalnego sejmiku, a miał tu, podobnie jak cały obóz dworski, potężnego rywala w osobie marszałka wielkiego koronnego Stanisława Herakliusza Lubomirskiego – o czym szerzej zostanie jeszcze powiedziane. Mimo to dalej był w stanie lobbować za swoimi interesami – np. szlachta warszawska w grudniu 1689 r. wносиła o libertację od wszelkich stanowisk i podatków jego kamienicy w Warszawie na Krzywym Kole, przez wzgląd na zasługi swego starosty ku ojczyźnie i „w interesach ziemi naszej”⁸⁰. Wpływy miał za Jana III również w Ciechanowskim, gdzie patronował zjazdowi szlacheckich, nie szczędząc na to kosztów własnych, a także był przed 1688 r. wybierany stamtąd na posła sejmowego⁸¹.

Krasiński był w latach dziewięćdziesiątych politykiem już tego pokroju, że swoje interesy potrafił dochodzić także przez sejmiki spoza Mazowsza: przed sejmem 1695 r. w jego sprawach własnościowych wstawiały się sejmiki średzki województw poznańskiego i kaliskiego oraz sejmik podolski⁸². Dalej deklarował się jako stronnik dworu, co wykorzystywał do promocji własnych protegowanych, jak w 1695 r., gdy prosił królową Marię Kazimierę o nadanie kasztelanii chełmskiej porucznikowi swojej rotty husarskiej i sędziemu wojskowemu Kazimierzowi Minorowi Ligęzie (równocześnie cześnikowi ciechanowskiemu)⁸³. Krasiński w dobie Jana III był bez wątpienia postacią centralną w życiu politycznym woje-

⁷⁹ K. Szczuka do S.A. Szczuki, Warszawa, 9 IV 1687, ibidem, s. 647–657.

⁸⁰ Instrukcja ziemi warszawskiej, Warszawa, 5 XII 1689, BPAU-PANKr., rkp. 8348, k. 362.

⁸¹ W 1686 r. szlachta ciechanowska wносиła o rekompensatę dla Krasińskiego za koszty poniesione przy doprowadzeniu do konkluzji jednego z sejmików (Laudum ciechanowskie z limity sejmiku z 29 VII 1686, Ciechanów, [b.d.] 1686, BPAU-PANKr., rkp. 8318, k. 58). Krasiński za Jana III posłował z Ciechanowa w 1677 r. i najpewniej w 1683 r. Na obszarze ziemi ciechanowskiej znajdowało się zresztą Krasne – gniazdo rodowe Krasińskich.

⁸² Szlachta wielkopolska wносиła instancję w sprawie budowanego przez Krasińskiego pałacu w Warszawie, podolska natomiast, żeby zakup placu Giżyńskiego w Warszawie przez wojewodę płockiego został aprobowany konstytucją sejmową. Zob. Instrukcja sejmiku przedsejmowego, Środa, 1 XII 1694, w: ASWP: *Lata 1676–1695*, oprac. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamiński, Poznań 2018, s. 620; Instrukcja z sejmiku podolskiego, Lwów, 19 I 1695, w: *Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698*, oprac. J. Stolicki, Kraków 2002, s. 194.

⁸³ J.D. Krasiński do Marii Kazimierzy, b.m.d.; [1695], NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 115, k. 2–2v. Tu poniekąd odwdzięczał się Minorowi za to, że promował jego interesy jako poseł z sejmiku podolskiego w 1695 r. (Instrukcja z sejmiku podolskiego, Lwów, 19 I 1695, w: *Akta sejmiku podolskiego...*, s. 190).

wództwa mazowieckiego, oczywiście spośród mazowieckich rodzin senatorskich. Przez swe wpływy w ziemi warszawskiej, podparte prerogatywami władzy starościńskiej⁸⁴, stanowił pożądanego sprzymierzeńca, zwłaszcza dla dworu.

Analogii do J.D. Krasieńskiego dostarcza nam przykład K.L. Bielińskiego. Pod wpływem ojca wojewody malborskiego Franciszka Jana inicjował swą karierę publiczną na sejmiku zakroczymskim w 1682 r. Do momentu otrzymania starostwa czerskiego w 1693 r., o które starał się kilka miesięcy, posłował wyłącznie z Zakroczymia. Na dwa ostatnie sejmy panowania Jana III (niedoszły sejm 1693 r. i sejm warszawski 1695 r.) został wybrany już na sejmiku czerskim. Tam też skupił całą swoją uwagę, co wynikało i z pozycji tego sejmiku w hierarchii województwa mazowieckiego, i z faktu, że główną siedzibę podkomorzy koronny (od 1688 r.) Bieliński upatrywał sobie w Otwocku w ziemi czerskiej⁸⁵. Pozycję w regionie w dużej mierze zawdzięczał swojemu ojcu, posiadającemu tu (od ok. 1660 r.) starostwo osieckie. Franciszek Jan Bieliński, który znaczenie rodziny podniósł jeszcze w czasach Jana II Kazimierza⁸⁶, wchodził w panowanie Sobieskiego jako doświadczony parlamentarzysta (w latach 1664–1681 posłował na sejmy 20 razy) i osoba wpływowa na Mazowszu oraz aktywna sejmikowo w Płockiem, Mazowieckiem i w Prusach Królewskich. Miecznik koronny i równocześnie podkomorzy płocki oraz starosta malborski w początkach panowania Jana III wspierał politycznie monarchę. Na sejm koronacyjny w 1676 r. posłował z sejmiku czerskiego, będąc równocześnie marszałkiem tego zjazdu, wskutek czego miał wpływ na jego stanowisko, zgodne z linią polityczną dworu⁸⁷. Miecznik koronny cieszył się poważaniem u króla, dlatego Jan III zwracał się do niego jesienią 1674 r. ze swym delibitorium jak do senatora⁸⁸. Doceniając działalność publiczną miecznika, król nadał mu w końcu urząd senatorski – województwo malborskie w 1681 r.

⁸⁴ Starostwo warszawskie scedował ostatecznie na swego syna Stanisława w 1701 r. Działalność polityczna Krasieńskiego omówiona z uzupełnieniami na podstawie: Z. Hundert, *Działalność polityczna referendarza*, s. 189–206.

⁸⁵ Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 148, 158. K.L. Bieliński w latach 1683–1695, gdy odbyło się 8 sejmów, wybierany był na posła siedmiokrotnie. Nie posłował tylko w 1685 r., ponieważ sejmik zakroczymski został wtedy zerwany. O unicestwieniu tego zjazdu wspominał zresztą jego ojciec. Zob. F.J. Bieliński do Jana Jerzego Przebendowskiego, Warszawa, 19 I 1684 [sic! – właściwie 1685], AGAD, AR, dz. V, sygn. 771, s. 16–17.

⁸⁶ Zob. J. Dziegielewski, *Mazowszanie w życiu publicznym*, s. 103.

⁸⁷ Instrukcja ziemi czerskiej na sejm koronacyjny, Czernsk, 31 XII 1675, BPAU-PANKr., rkp. 8319, k. 471–474v; Z. Hundert, *Sejmiki województwa*, s. 126–127.

⁸⁸ Zob. odpowiedź F.J. Bielińskiego na delibitorium królewskie, Strzegocin, 18 I 1675, AGAD, AZ, sygn. 3046, s. 37–39 (druk: *Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, oprac. J. Woliński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 13, 1967, 2, s. 197–199).

Od tego momentu drogi Bielińskiego z monarchą zaczęły się rozchodzić. Żeniąc swego syna Kazimierza Ludwika w 1682 r. z Ludwiką Marią Morsztynówną, córką podskarbiego koronnego Jana Andrzeja Morsztyna, związał się z opozycją. Nie przeszkodziło to jednak w karierze K.L. Bielińskiego, który po śmierci ojca w 1685 r. postawił na sojusz z dworem, mogąc mu zaferować swoje wpływy w Mazowieckiem, odziedziczone niejako po ojcu⁸⁹.

Młodszy Bieliński, któremu ojciec jeszcze za życia scedował starostwa malborskie⁹⁰, mławskie i osieckie, dzięki swemu zaangażowaniu w sprawy Domu Sobieskich (przede wszystkim w nieudaną próbę ożenku królewicza Jakuba z Ludwiką Karoliną z Radziwiłłów), uzyskał w sierpniu 1688 r. najwyższy niesenatorski urząd dworski – podkomorzego koronnego. Dawało mu to stały kontakt z władcą, ale nakładało też liczne obowiązki, jak organizację audiencji dyplomatów u króla. Chcąc poszerzyć swoją ofertę dla Jana III, ale i wzmocnić własną pozycję, we wrześniu 1692 r. wystąpił do monarchy z prośbą o starostwo czerskie. Zaprzagnął być, jak sam to ujął, „pierwszym starostą sądowym w województwie”, aby spełnić prośbę obywateli ziemi czerskiej i jednocześnie móc lepiej przysłużyć się interesom królewskim⁹¹. Z racji że starostwo było obsadzone przez kasztelana lubelskiego Szczęsnego Parysa, uzyskanie cesji na nie kosztowało Bielińskiego sporo wysiłku. Gdy podkomorzy koronny dopiął swego w połowie 1693 r., od razu włączył się w prace sejmiku czerskiego, stając na straży interesów monarchy. Czuwał nad przebiegiem zjazdu przedsejmowego czerskiego w grudniu 1694 r., a potem zrelacjonował go królowi. Donosił, że sam został wybrany na posła, a w spisanej instrukcji poselskiej poparto wszystkie punkty z legacji królewskiej na sejmiki, tym samym zajęto stanowisko zgodne z linią dworu⁹². Na sejmiku relacyjnym po zerwanym sejmie 1695 r. Bieliński z kolei donosił, że musiał sam objąć dyrekcję zjazdu, dzięki czemu zapobiegł jego zerwaniu, podjęto satysfakcjonujące

⁸⁹ Obszernie o działalności F.J. Bielińskiego w dobie Jana III zob. Z. Hundert, *Wojewoda malborski Franciszek Jan Bieliński. Przykłady działalności politycznej za panowania Jana III*, w: *Prusy Królewskie i Malbork w okresie staropolskim (1454–1772)*, red. R. Panfil, A. Dobry, Malbork 2021, s. 118–138.

⁹⁰ Funkcja ta miała wpływ na jego odbiór przez współziomków. Stolnik wiski Waclaw Szczuka informował kuzyna, że na sejm grodzieński 1688 r. z Zakrocymia wybrano na posłów starostę ostrowskiego Stanisława Wessla i „malborczyka”, a więc K.L. Bielińskiego. Zob. W. Szczuka do S.A. Szczuki, Wilanów, 30 XII 1687, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 14, s. 501–502.

⁹¹ K.L. Bieliński do Jana III, Warszawa, 5 IX 1692, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 55, k. 103–103v (omówienie i druk: Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 158, 169).

⁹² K.L. Bieliński do Jana III, Czersk, 2 XII 1694, NHAB, f. 695, op. 1, 223, k. 1–2 (omówienie i druk: Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 159–160, 171–172).

uchwały w sprawach publicznych i wybrano posłów do Jana III⁹³. Widać zatem, że Bieliński jako starosta czerski wyraźnie oddziaływał na przebieg miejscowego sejmiku, czym pracował na korzyść dworu, ale i własną, liczył bowiem na otrzymanie województwa malborskiego, wakującego od 1694 r. (tu rywalizował ze S.A. Szczuką), albo w 1696 r. mazowieckiego, do którego, zdaniem Kazimierza Sarneckiego, miał być faworytem⁹⁴.

Kompetencje starostów sądowych bez wątpienia były wykorzystywane do wpływania na sejmiki województwa mazowieckiego, ale także poza nim, co stanowiło jedną z metod na prowadzenie polityki dworskiej przez środowisko Jana III. Wypada wspomnieć, że gdy S.A. Szczuka został w 1688 r. starostą lubelskim, do Lublina przeniósł część swojej aktywności. W grudniu 1694 r. czuwał nad przebiegiem sejmiku przedsejmowego województwa lubelskiego, skąd sam został wybrany na posła, a potem zdał o nim szczegółową relację królowej Marii Kazimierze⁹⁵. Starostowie sądowi w Mazowieckiem za panowania Jana III w dużej części byli etatowymi posłami ze swoich sejmików i równocześnie zasłużonymi parlamentarzystami, zwłaszcza ci z nadania poprzednich królów, czyli wzmiankowani już starosta warszawski J.D. Krasieński i starosta różański w latach 1670–1696 Franciszek Wessel, a także starosta liwski w latach ok. 1661–1698 Marcin Oborski (zm. ok. 1698), starosta wyszogrodzki w latach 1671–1690 Olbracht Adrian Lasocki (zm. 1693) oraz starosta ciechanowski w latach 1667–1709 Jan Zieliński (zm. 1709)⁹⁶. Szczególnie doświadczony był Oborski, który na forum parlamentarnym debiutował już w 1649 r. Po uzyskaniu starostwa liwskiego był delegowany na sejmy niemal wyłącznie z miejscowego sejmiku. W latach 1661–1681 posłował 19 razy, a dwukrotnie zostawał marszałkiem izby poselskiej (1666, 1672). Jako jeden z najzdolniejszych parlamentarzystów rodem z Mazowsza cieszył się autorytetem w swojej lokalnej społeczności, co miało przełożenie na wydajną pracę sejmiku liwskiego i jego propaństwowe postawy. W nagrodę zasług Jan III wprowadził Oborskiego do grona senatu, nadając mu w 1683 r. kasztelanie podlaską, a w 1688 r. województwo podlaskie. Jako senator również brał aktywny udział w obradach parlamentarnych – w latach 1685–1695 uczestniczył

⁹³ K.L. Bieliński do Jana III, Czersk, 27 V 1695, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 60, k. 81–81v (omówienie i druk: Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 160–161, 172–173).

⁹⁴ K. Sarnecki, op. cit., s. 336. O próbach uzyskania urzędów senatorskich przez K.L. Bielińskiego zob. Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 161–163.

⁹⁵ S.A. Szczuka do Marii Kazimiery, Lublin, 7 XII 1694, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 216, k. 22–23.

⁹⁶ Wykaz starostów grodowych województwa mazowieckiego załączony jako aneks do: *Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795 (Materiały źródłowe)*, oprac. K. Chłapowski, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2017, s. 351–367.

we wszystkich odbytych sejmach⁹⁷. Był zresztą jednym z tych, którzy mieli bezpośredni dostęp do króla (okresowo jako jego dworzanim i pisarz pokojowy) oraz cieszyli się jego zaufaniem⁹⁸.

Kolejny z wymienionych, Zieliński, mógł być jako starosta ważną postacią na sejmiku ciechanowskim, ale na ten moment niewiele o nim wiemy⁹⁹, w przeciwieństwie do O.A. Lasockiego. Bez wątpliwości był on za Jana III, tak jak Oborski w Liwie, kluczową postacią na sejmiku wyszogrodzkim. Pochodząc z wpływowej i aktywnej publicznie w regionie rodziny, w latach 1676–1689 posłował na sześc z ośmiu odbytych sejmów¹⁰⁰. Często wybierany mocą konstytucji do różnych posług¹⁰¹, w maju 1689 r. awansował do grona senatu jako kasztelan inowrocławski. Niebawem zrezygnował ze starostwa wyszogrodzkiego, ale pozostał promotorem interesów miejscowej szlachty, mając bezpośredni dostęp do władcy. W 1692 r. wniósł instancję za zasłużonym w wojsku i w działalności publicznej łowczym wyszogrodzkim Janem Nakwaskim, aby otrzymał on pisarstwo wyszogrodzkie. Na łowiectwo Lasocki promował dotychczasowego miecznika Wojciecha Nakwaskiego – a na miecznikostwo Jana Bromirskiego „obydwu w wojsku zasłużonych i życzliwych sług WKM”¹⁰². Co ważne, wszystkie nominacje zostały zrealizowane¹⁰³. Dowodzi to, że Lasocki był skutecznym pośrednikiem w relacjach szlach-

⁹⁷ O Oborskim zob. A. Keckowa, *Oborski Marcin*, PSB, t. 23, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 445–446; L.A. Wierzbicki, *Marszałkowie i parlamentarzysty. Studia z dziejów sejmiku polskiego w XVII wieku*, Warszawa 2014, s. 63; idem, *Senatorowie koronni*, s. 115; M. Wagner, *Sejmik ziemi liwskiej*, s. 160–162; Z. Hundert, *Wojskowe zaciągi*, s. 151.

⁹⁸ W związku z tym król w 1679 r. uznał za stosowne wytłumaczyć Oborskiemu, dlaczego nie otrzymał starostwa drohickiego, że to nie „z jakiej naszego przeciwko wier[ności] Tw[ojej] afektu odmiany, ale stąd [--], żeś wier. Tw. od samego już czasu nic o tym nie namienił”. Ponadto Jan III uspokajał Oborskiego, że cały czas ma wysokie poważanie u królowej Marii Kazimiery i siostry królewskiej Katarzyny Radziwiłłowej. Zob. Jan III do M. Oborskiego, starosty liwskiego, Jaworów, 30 VIII 1679, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 4, k. 18. Równie ciepły jest ton listu Oborskiego pisany do króla w 1695 r. Zob. M. Oborski do Jana III, Seroczyn, 5 XI 1695, ibidem, sygn. 224, k. 133–134v.

⁹⁹ Za Jana III posłował z Ciechanowa na sejmy 1676, 1677, 1688/1689 i 1693. Zob. R. Kołodziej, *„Ostatni wolności naszej klejnot”*, s. 651.

¹⁰⁰ Nie było go na sejmach 1685 i grodzieńskim 1688 r. Zob. ibidem, s. 614.

¹⁰¹ Był np. na sejmach 1676, 1677 i 1683 r. wyznaczany deputatem do kwarty, w 1678/1679 r. cywilnym komisarzem hibernowym, deputatem do konstytucji w 1676 i 1683 r., a w 1690 r. komisarzem do trybunału skarbowego. Zob. Konstytucje sejmów 1676, 1677, 1678/1679, 1683, 1690, VL, t. 5, s. 175, 220, 244, 268, 325, 334, 374.

¹⁰² O.A. Lasocki do Jana III, Brochów, 17 IX 1692, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 60, k. 36.

¹⁰³ Wojciech Nakwaski został łowczym wyszogrodzkim po awansie na pisarstwo Jana Nakwaskiego 29 XI 1692, zaś Jan Bromirski został miecznikiem wyszogrodzkim 13 I 1693 (AGAD, MK, *Sigillata*, sygn. 15, s. 61).

ty wyszogrodzkiej z dworem, a to zwiększało jego autorytet. Dzięki temu mógł obozowi królewskiemu zapewnić poparcie polityczne w Wyszogrodzkiem. Dość wspomnieć, że szlachta z tej ziemi na swym sejmiku relacyjnym w 1689 r. jako jedyna wtenczas z Mazowieckiego tak stanowczo wystąpiła przeciw opozycyjnej wobec tronu faksji Sapiehów, oskarżając ją o spisek detronizacyjny, możliwość manipulacji przy przyszłej elekcji, a także o doprowadzenie do zerwania sejmu warszawskiego 1688/1689 r.¹⁰⁴ Rola Lasockiego w tak sformułowanej prokrólewskiej uchwale mogła być znaczna, w końcu w tym samym czasie otrzymał krzesło w senacie, być może właśnie w nagrodę.

Ogólnie w czasie panowania Jana III można wskazać kilka nominacji senatorskich dla starostów grodowych z obszaru województwa mazowieckiego – z wyjątkiem F. Wessla wszystkie w województwach sąsiednich. W momencie objęcia tronu przez Sobieskiego tylko Szczęsny Parys łączył starostwo grodowe w Mazowieckiem (czerskie w latach 1652–1693) z urzędem senatorskim (kasztelanią lubelską od ok. 1667 r.). Potem dołączyli do niego M. Oborski, J.D. Krasieński, O.A. Lasocki oraz starosta zakroczymski w latach 1654–1690 Mikołaj Jaksa Bykowski – od 1688 r. kasztelan podlaski. W dwóch ostatnich przypadkach nominowani na senatorów niebawem po awansie zrezygnowali ze swoich starostw grodowych, pozostali natomiast nie. Pozostanie na urzędach starostów sądowych w Mazowieckiem przy jednoczesnym objęciu godności senatorskich w sąsiednich województwach oznaczało zachowanie na interesującym nas obszarze władzy sądowo-policyjnej i systemowego wpływu na konkretne sejmiki przy równoczesnym wzroście prestiżu i pozycji społecznej.

Ze starostw sądowych w Mazowieckiem za najbogatsze uchodziło łomżyńskie – za Jana III trzymane przez Prażmowskich. Wpierw starostą był Wojciech, który zastąpił w 1668 r. J.D. Krasieńskiego, następnie Paweł, syn zmarłego w 1685 r. poprzednika¹⁰⁵. Jeszcze za Jana II Kazimierza Prażmowscy za sprawą kanclerza, a potem prymasa Mikołaja (zm. 1673) stali się jedną z najbardziej liczących się na Mazowszu rodzin. W dobie Jana III tej pozycji nie udało się im utrzymać¹⁰⁶. Najpierw zmarł chorąży nadworny Wojciech, a następnie w 1688 r. kolejny z braci prymasa – wojewoda plocki Samuel, co pozwoliło uhonorować zasługi J.D. Kra-

¹⁰⁴ Laudum sejmiku relacyjnego wyszogrodzkiego, Wyszogród, 16 V 1689, BPAU-PANKr., rkp. 8352, k. 108v–109; Z. Hundert, *Działalność Sapiehów*, s. 95–96.

¹⁰⁵ Zob. S. Ciara, op. cit., s. 79; J. Chocińska-Mika, op. cit., s. 11. P. Prażmowski konsens na starostwo łomżyńskie otrzymał 10 IX 1685 (AGAD, MK, *Sigillata*, sygn. 15, s. 22).

¹⁰⁶ J. Dziegielewski, *Mazowszanie w życiu publicznym*, s. 101–103.

sińskiego i przesunąć na referendarzę koronną S.A. Szczukę¹⁰⁷. Po 1688 r. na scenie politycznej pozostali już tylko starosta łomżyński i jego stryj Franciszek, którego co prawda Jan III usiłował włączyć w skład senatu przez nominację na biskupstwo łuckie w 1691 r., ale bezskutecznie¹⁰⁸. Prażmowscy bez wątplenia mieli w omawianym okresie przełożenie na sejmik łomżyński – posłowali z niego w końcu na sejmy¹⁰⁹. Mimo to z biegiem lat w epoce Sobieskiego ich pozycja w regionie i wpływ na sejmiki mazowieckie konsekwentnie malała¹¹⁰.

Jan III na starostwa sądowe w Mazowieckiem mianował też doświadczonych na arenie publicznej działaczy sejmikowych. Zgodnie z nadaniem królewskim z 27 września 1689 r. starostą nurskim po śmierci Wojciecha Parysa został Stanisław Godlewski, wcześniej podstoli i chorąży nurski, od 1681 r. wybierany na posła na wszystkie odbyte za Jana III sejmy – w większości z sejmiku nurskiego¹¹¹. Nowy starosta równocześnie objął rejencję kancelarii koronnej, zapewne za protekcją jej byłego regenta, referendarza S.A. Szczuki, którego był siostrzeńcem (jak twierdzi Sarnecki)¹¹². Zadaniem Godlewskiego od 1690 r. było zatem podtrzymanie na sejmiku nurskim wpływów królewskich z wykorzystaniem możliwości, jakie dawała mu kontrola nad pracą kancelarii koronnej. Aktywny publicznie, wybierany

¹⁰⁷ Jak zanotował K. Szczuka: „śmierć wojewody płockiego otwiera jmp. referendarzowi koronnemu [Kraśińskiemu] *portam* łaski pańskiej”. Zob. K. Szczuka do S.A. Szczuki, Warszawa, 29 IX 1688, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 9, s. 213. Więcej o tym zob. Z. Hundert, *Mechanizm wyboru deputatów*, s. 155–166; idem, *Działalność polityczna referendarza*, s. 201.

¹⁰⁸ Prowizję kanoniczną otrzymał dopiero w 1696 r. po śmierci Jana III, a ingresu dokonał już w 1697 r. Zob. A. Przyboś, *Prażmowski Franciszek*, PSB, t. 28, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1984–1985, s. 378–379.

¹⁰⁹ Wojciech posłował z Łomży na sejmy 1676 i 1681 r., Paweł na sejmy 1685, 1688, 1688/1689 i na niedoszły sejm 1693 r. Zob. R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 629. Za przykład wpływu na sejmik łomżyński służy laudum łomżyńskie z maja 1676 r., na mocy którego W. Prażmowski uzyskał wystawienie asygnacji dla swojej chorągwi pancерnej w wojsku koronnym, a także powierzono mu kontrolę nad zaciągami sejmikowych żołnierzy dymowych. Zob. Laudum sejmiku relacyjnego, Łomża, 28 V 1676, BPAU-PANKr., rkp. 8332, k. 36–40; Z. Hundert, *Sejmiki województwa*, s. 133.

¹¹⁰ Choć jak pisał Szczuka do króla, to z P. Prażmowskim udało się załatwić, żeby Jan Jeziorowski, chorąży różański, został posłem z Łomży na sejm 1688 r. i nie konkurował o mandat na sejmiku wiskim. Zob. S.A. Szczuka do Jana III, Wizna, 19 XII 1687, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 101, k. 9–10v.

¹¹¹ Regestr dokumentów wydanych w kancelarii królewskiej, AGAD, MK, *Sigillata*, sygn. 15, s. 16; R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 600. Tylko na sejm 1685 r. posłował z innego województwa: z ziemi drohickej w Podlaskiem.

¹¹² K. Sarnecki, op. cit., s. 184. Już w instrukcji nurskiej na sejm 1689 r. występuje jako regent koronny i starosta nurski. Zob. Instrukcja nurska, Nur, 5 XII 1689, BPAU-PANKr., rkp. 8335, k. 76.

w skład kilku komisji: np. cywilnych hibernowych w 1683 i 1690 r., do „koekwacji monety” w 1685 r. czy do rewizji skarbu koronnego w 1690 r.¹¹³, zaliczał się do grona osób cieszących się zaufaniem króla i środowiska dworskiego. Dał się poznać też jako lider szlachty mazowieckiej, zwłaszcza podczas obrad sejmu 1695 r.¹¹⁴

Nominacja na starostwo grodowe w Mazowieckiem dla posła sejmikowego tyczy się również jednego ze Szczuków – obersztera JKM Waclawa, od początków 1694 r. kuchmistrza koronnego. Ten doświadczony i zasłużony oficer w latach dziewięćdziesiątych bardziej poświęcił się służbie publicznej. Na posła wybrano go z sejmiku wiskiego trzykrotnie: w 1692, 1693 i 1695 r. Posłując na ostatni sejm w dobie Jana III, występował już jako kuchmistrz koronny i starosta wiski¹¹⁵. Łączenie przez niego dygnitarii i starostwa grodowego w Mazowieckiem upodabniało jego przypadek w tym czasie do K.L. Bielińskiego, podkomorzego koronnego i starosty czerskiego. Kuchmistrz koronny konsens na starostwo otrzymał 30 kwietnia 1694 r., miesiąc po śmierci poprzednika, Tomasza Grądzkiego¹¹⁶.

Mimo że Szczukowie weszli w posiadanie starostwa dopiero w 1694 r., od dawna mieli decydujący wpływ na lokalne zjazdy wiskie z racji powiązań rodzinnych i sąsiedzkich w samej ziemi, jak również przez swoje możliwości na dworze. Poprzedni starosta związany był zresztą ze Szczukami, co widać już po tym, że umierający Grądzki na egzekutora swego testamentu wyznaczył właśnie koronnego referendarza¹¹⁷. Sam S.A. Szczuka swoją karierę zawdzięczał protekcji kuzyna Kazimierza oraz własnym zdolnościom, które docenił Jan III, powierzając mu kolejne funkcje, począwszy od mianowania go swoim sekretarzem w 1675 r. Mimo że w Mazowieckiem był osobą napływową (pochodził z linii rodu osiadłej na Litwie), przy pomocy swoich kuzynów, już na początku lat osiemdziesiątych zaadaptował się w ziemi wiskiej, którą reprezentował w latach 1683–1688 na trzech kolejnych sejmach¹¹⁸. Gdy otrzymał mandat z sejmiku wiskiego, odbyte-

¹¹³ Konstytucje sejmów 1683, 1685 i 1690 r., VL, t. 5, s. 321, 352, 372, 381.

¹¹⁴ K. Sarnecki, op. cit., s. 184, 289; R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”, s. 311, 406.

¹¹⁵ Instrukcja ziemi wiskiej, Wizna, 20 XII 1694, BPAU-PANKr., rkp. 8352, k. 554v; R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”, s. 640.

¹¹⁶ K. Sarnecki, op. cit., s. 119. Zarys życiorysu W. Szczuki (choć wymaga korekt i uzupełnień) zob. M. Wagner, *Szczuka Waclaw*, PSB, t. 47, Warszawa–Kraków 2010–2011, s. 481–482.

¹¹⁷ K. Sarnecki, op. cit., s. 106.

¹¹⁸ I. Grochowska, op. cit., s. 24–29, 33–38; A. Michałowska, op. cit., s. 62–63; T. Zielińska, op. cit., s. 6–7. Za Jana III posłem z Wizny był jeszcze w 1690 r. Na sejm 1688/1689, gdzie objął funkcję marszałka sejmowego, posłował z egzulanckiego sejmiku podolskiego, a na pozostałe sejmy z lat 1692–1695 wybierany był już z Lublina. Zob. R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”, s. 639.

go w grudniu 1687 r., miał wpływ na wybór drugiego z posłów. I choć większość zgromadzonych na zjeździe przedsejmowym chciała łowczego łomżyńskiego Sebastiana Grądzkiego, to regent dopiął wyboru chorążego wiskiego Mikołaja Opackiego. Przy okazji Szczuka uznał za zasadne poinformować Jana III, że w instrukcji stanął punkt, aby władca osobiście uczestniczył jako wódz wojska w kolejnych kampaniach wojennych. Szczuka napisał, że musiał na to pozwolić, ku uciesze całej ziemi (a właściwie jej uspokojeniu), mimo że zdawał sobie sprawę ze stanu zdrowia królewskiego¹¹⁹. Omawiany list dowodzi, że Szczuka, jako rzecznik interesów Domu Sobieskich, miał znaczny wpływ na wybór posłów oraz na treść instrukcji poselskiej z sejmiku wiskiego.

Możliwość oddziaływania na sejmiki województwa mazowieckiego w dobie Jana III wypracował również urząd marszałkowski koronny, co stało się za sprawą stojącego na jego czele w latach 1676–1702 Stanisława Herakliusza Lubomirskiego, czołowej postaci ówczesnej sceny politycznej. Jak dowiódł Krzysztof Wiśniewski, marszałek wielki z racji obsadzenia swego oficjum przedstawicielami szlachty warszawskiej (urząd ten funkcjonował głównie w Warszawie), doprowadził do pacyfikacji tradycyjnych, antimarszałkowskich nastrojów na Mazowszu, zyskując w województwie ogromną popularność, która pomogła mu wydajniej spożytkować szerokie prerogatywy urzędu do bieżącej działalności politycznej¹²⁰. Swoją pozycję w regionie Lubomirski umocnił również poprzez objęcie prestiżowej majątności w ziemi warszawskiej już na sejmie koronacyjnym Jana III, gdy 12 marca 1676 r. uzyskał zgodę, by podkomorzy koronny Teodor Denhoff scedował mu wieś Jazdów (Ujazdów) z dawnym zamkiem Wazów¹²¹. Pełny wpływ Lubomirskiego na sejmik warszawski uwidocznił się w trakcie kampanii sprzed sejmu 1683 r., gdy będąc jednym z liderów obozu profrancuskiego, marszałek występował przeciw królewskim planom sojuszu z Habsburgami i wojnie tureckiej¹²². Jak notował K. Szczuka, marszałek koronny był w grudniu 1682 r. na zakończonym pozytywnie sejmiku ziemi warszawskiej, gdzie uzyskał wybór zaproponowanych przez siebie posłów – jego krewnego i dworzanina, chorążego liwskiego Jacka

¹¹⁹ S.A. Szczuka do Jana III, Wizna, 19 XII 1687, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 101, k. 9–10v.

¹²⁰ K. Wiśniewski, *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólewicach XVII–XVIII wieku (1632–1736)*, Warszawa 2015, s. 321.

¹²¹ Regestr dokumentów wydanych podczas sejmu koronacyjnego Jana III w 1676 r., AGAD, MK, *Sigillata*, sygn. 13, s. 60. Sam Zamek Ujazdowski S.H. Lubomirski objął jeszcze w 1674 r. (A.S. Czyż, op. cit., s. 21).

¹²² Obszernie na ten temat zob. Z. Hundert, *Marszałek wielki koronny Stanisław Herakliusz Lubomirski wobec sejmu 1683 roku i problemu wojny z Portą Osmańską*, „Saeculum Christianum” 25, 2018, s. 222–238.

Rostworowskiego oraz sędziego marszałkowskiego (urzędnika Lubomirskiego) i podstolego warszawskiego Jana Kazimierza Szymanowskiego¹²³. Oni też mieli wpływ na stanowisko szlachty warszawskiej, która w swej instrukcji wносиła, aby Jazdów stał się własnością dziedziczną Lubomirskiego (co też sejm 1683 r. zaaprobował) oraz żeby wzmocnić garnizon twierdzy Lubowli, siedziby pogranicznego starostwa spiskiego marszałka wielkiego¹²⁴. Jak widać, w dość newralgicznej rozgrywce politycznej w trakcie kampanii sejmowej 1683 r. Lubomirski podporządkował sobie sejmik ziemi warszawskiej, co zapewne spowodowało, że lider lokalnego establishmentu J.D. Krasieński zmuszony był wówczas ubiegać się o mandat poselski z innej ziemi województwa, najpewniej z ciechanowskiej.

Władza sądowo-policyjna urzędu marszałkowskiego obowiązywała na terenie Warszawy, w momencie gdy w jej obrębie przebywał dwór królewski. Ograniczało to możliwości miejscowego starosty, a przy tym stwarzało pole do sporu kompetencyjnego pomiędzy Lubomirskim a Krasieńskim. Z racji tego, że marszałek wielki prowadził działalność opozycyjną, rywalizujący z nim Krasieński musiał postawić na współpracę ze środowiskiem dworskim Jana III, zwłaszcza w dobie powiedeńskiej¹²⁵. W grudniu 1688 r., gdy szykowałą się generalna rozprawa z opozycją na czele z Lubomirskim i Sapiehami¹²⁶, świeżo mianowany wojewoda płocki przygotowywał obrady przedsejmowego sejmiku warszawskiego. Jak poinformował S.A. Szczukę: „sejmik warszawski *ad nutum* jmp. całym sporządzam sercem, i już z obywatelów miesza tu mieć żadnego sprzecznego p. marszałek wielki a bardziej p. podskarbi litewski; [--] z p. Rostworowskim dla mnie najciężsi i chcą mi koniecznie on rozerwać a go z niemi przez przyjaciół *qualiter*”¹²⁷. Widać z tego, że Krasieński wyraźnie obawiał się układu Lubomirskiego z podskarbitem wielkim litewskim Benedyktem Pawłem Sapiehą, który poprzez znanego nam już Rostworowskiego i innych klientów miał doprowadzić do zerwania sejmiku przedsejmowego. W istocie obawy nie były bezpodstawne, ponieważ sejmik war-

¹²³ K. Szczuka do S.A. Szczuki, Warszawa, 18 XII 1682, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 8, s. 333–334.

¹²⁴ Instrukcja ziemi warszawskiej, Warszawa, 16 XII 1682, BPAU-PANKr., rkp. 8348, k. 292, 295v–296; Z. Hundert, *Marszałek wielki koronny*, s. 229, 234.

¹²⁵ Zob. Z. Hundert, *Mechanizm wyboru deputatów*, s. 171; idem, *Działalność polityczna referendarza*, s. 195–196. O sporach kompetencyjnych Krasieńskiego, jako starosty, z urzędem marszałkowskim w samych okresach bezkrólewi 1668–1669, 1673–1674 i 1696–1697 zob. K. Wiśniewski, *Urząd marszałkowski koronny*, s. 80–82, 84, 116–117, 234–235.

¹²⁶ J. Stolicki, *Konflikt Jana III z opozycją magnacką w latach 1688–1689. Czy Sobieski mógł i powinien rozprawić się z opozycją?*, w: *Jarżmo Ligi Świętej? Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1684–1696*, red. D. Milewski, Warszawa 2017, s. 61–79.

¹²⁷ J.D. Krasieński do S.A. Szczuki, Warszawa, 8 XII 1688, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 15, s. 987.

szawski sprzed sejmu 1688/1689 uległ obstrukcji, co pozbawiło dwór możliwości wydelegowania stąd przychylnego mu składu poselskiego¹²⁸. Duża w tym niewątpliwie „zasługa” samego Rostworowskiego, przed którego działaniami ostrzegał Szczukę również F. Wessel, co, nawiasem mówiąc, dowodzi, że przygotowanie obrad sejmiku warszawskiego przed sejmem 1688/1689 zmobilizowało prodworskie elity w województwie¹²⁹. Poznanie, jak szerokie były możliwości działania Lubomirskiego i faktycznego lidera faksji sapieżyńskiej podskarbiego Benedykta Pawła na sejmikach mazowieckich w dobie Jana III, wymaga niewątpliwie kolejnych badań, zwłaszcza na podstawie materiału powstałego nie w kręgu dworskim (jak wykorzystana tu korespondencja z Teki Szczuki czy z Archiwum Oławskiego Sobieskich). Obecnie wiemy tylko, że układ na pewno istniał, a swoich protegowanych na Mazowszu delegowanych do działalności na miejscowych sejmikach miał nie tylko marszałek wielki, ale też B.P. Sapieha. Podkomorzy koronny Bieliński informował króla, że jednym z tych, którzy chcieli zerwać relacyjny sejmik czerski w maju 1695 r., był cześnik trocki Paweł Józef Kłopotcki, ekonom w dobrach podskarbiego litewskiego¹³⁰.

W świetle powyższego nasuwa się pytanie, jaki ogólnie wpływ na sejmiki na Mazowszu za Jana III miała faksja Paców, a po jej dekompozycji w latach 1682–1684 – Sapiehów – i ile odziedzyczyła ona po poprzednikach¹³¹? Związki Mazowszan z Litwą występowały, choćby poprzez ich służbę w armii Wielkiego Księstwa¹³², a to na pewno przeciwnicy króla (najpierw Pacowie, potem Sapiehowie) chcieli wykorzystać, aby rozbić jedność w regionie odznaczającym się

¹²⁸ R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 551; Z. Hundert, *Mechanizm wyboru deputatów*, s. 168–169; idem, *Działalność polityczna referendarza*, s. 201–202.

¹²⁹ F. Wessel do S.A. Szczuki, Warszawa, 1 XI 1688, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 15, s. 1435–1438.

¹³⁰ K.L. Bieliński do Jana III, Czersk, 27 V 1695, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 60, k. 81–81v (omówienie i druk: Z. Hundert, *Działalność publiczna podkomorzego*, s. 160, 172–173).

¹³¹ Przejmowanie struktur pacowskich przez Sapiehów dobrze dostrzegalne jest na przykładzie armii litewskiej. Zob. K. Bobiatyński, *Walka Sapiehów o odzyskanie wpływów w armii litewskiej w latach 1666–1683*, w: *Сянегі. асабы, кар’еры, маёнткі: зборнік навуковых артыкулаў*, red. А.А. Скеп’ян, Мінск 2018, s. 103–114.

¹³² Zarys związków Mazowszan z Wielkim Księstwem w omawianej dobie zob. Z. Hundert, *Działalność Sapiehów*, s. 88–90. Szczególne znaczenie miały związki ekonomiczne, które przekładały się na zainteresowanie Litwinów sprawami Mazowsza. Za przykład służy Maria Ludwika z Goltzów Krasieńska, wojewodzina mazowiecka. Po śmierci męża Wojciecha wyszła za krajczego litewskiego Władysława Jozafata Sapiehę. Miała zapisane dożywocie na kilku wsiach oderwanych od starostwa plockiego, które Sapieha po jej śmierci w 1696 r. usiłował objąć. Zob. M.S. Radziejowski do Jana III, Skierniewice, 8 III 1696, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 55, k. 276.

silnym rojalizmem¹³³. Wpływ na sejmiki w województwie mazowieckim, jeszcze przed objęciem tronu przez Jana III, miał na pewno kanclerz litewski K.Z. Pac, mogąc tu wykorzystać ówczesne powiązania z J.D. Krasieńskim – o czym wyżej nadmieniono. Sam, często przebywając w swoim Belwederze w Jazdowie pod Warszawą, interesował się obradami sejmiku warszawskiego, jak w sierpniu 1675 r., gdy informował o decyzji Warszawian w sprawie wystawienia łanowej chorągwi kozackiej w ramach pospolitego ruszenia¹³⁴. W podobnym okresie dostrzegalnym jest też udział klienteli pacowskiej w życiu sejmikowym województwa, aczkolwiek raczej incydentalny. W 1678 r. z sejmiku liwskiego na posła na sejm grodzieński został wybrany cześnik wileński Kazimierz Stanisława Dąbrowski, wieczny opozycjonista wobec Jana III, najpierw w służbie Paców, a po 1682 r. Sapiehów¹³⁵. Na pewno miał związki majątkowe z samym Liwem, gdzie dysponował placem, libertowanym mocą sejmu grodzieńskiego 1678/1679 z wszelkich obciążeń podatkowych, aby Dąbrowski mógł zbudować tam dwór¹³⁶. Nie ulega jednak wątpliwości, że nawet takie związki cześnika (a później podkomorzego) wileńskiego z Liwem dawały jego mocodawcom możliwość wpływania na lokalne życie sejmikowe w stosownym dla siebie terminie.

Elity urzędnicze oraz elity wpływu w województwie mazowieckim w dobie Jana III pozostawały też w różnorodnych związkach z sąsiednimi Prusami elektorskimi, a to dawało możliwości elektorom brandenburskim realizowania swych zamierzeń politycznych na badanych sejmikach. W relacjach z Brandenburgią-Prusami pozostawał wojewoda mazowiecki W. Krasieński. Jego drugą żoną, od ok. 1681 r., była Maria Ludwika z Goltzów, córka Baltazara, marszałka dworu elektora brandenburskiego¹³⁷. W 1678 r. miał podobno zostać pozyskany przez agenta elektorskiego Johanna Heinricha Berrenhauera do tego, aby na czele szlachty mazowieckiej rozbił samowolne zaciągi Jana III w Prusach

¹³³ Ta uwaga zgadza się z powyższymi ustaleniami, jak również z opinią Roberta Kołodzieja („*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 311), że Mazowsze i graniczące z nim Podlasie było za Jana III „zagłębiem regalistów”.

¹³⁴ K.Z. Pac do M.K. Paca, Warszawa, 6 VIII 1675, BC, rkp. 173, s. 435. O znaczenie Belwederu w Jazdowie jako ważnego zaplecza gospodarczo-mieszkalnego K.Z. Paca zob. A.S. Czyż, op. cit., s. 26.

¹³⁵ Instrukcja liwska, Liw, 3 XI 1678, BPAU-PANKr., rkp. 8322, k. 209. Uwagi o Dąbrowskim zob. R. Kołodziej, „*Ostatni wolności naszej klejnot*”, s. 349, 398.

¹³⁶ Zob. Konstytucje sejmu grodzieńskiego 1678/1679, VL, t. 5, s. 288.

¹³⁷ Zob. *Privilegium iuris advitalitii super oppidum Bielsk cum villis infrascris magnifica Krasieńska servien.*, Warszawa, 19 III 1681, AGAD, MK, sygn. 213, s. 555–557; A. Boniecki, *Herbarz polski*, t. 12, Warszawa 1908, s. 199, 201.

Królewskich, formowane do użycia przeciwko Fryderykowi Wilhelmowi¹³⁸. Kasztelan warszawski J. Narzymski był z kolei właścicielem Narzymia obok starostwa działdowskiego w Prusach i z tego tytułu utrzymywał bezpośrednie stosunki z elektorem, jak w 1685 r., gdy zwracał się doń o libertację swoich majątków¹³⁹. W jakim stopniu Fryderyk Wilhelm oraz jego następcą (od 1688 r.) Fryderyk III byli w stanie wykorzystać w praktyce swoje powiązania z elitą urzędniczą województwa mazowieckiego, nie zostało dotąd szerzej omówione i wymaga kolejnych badań¹⁴⁰.

Elity centralne, a także lokalny establishment w województwie mazowieckim mogli wywierać naciski na badane sejmiki w dobie Jana III również poprzez związanych z nimi wojskowych, w części pozostających w relacjach klientalnych. Warto tu wskazać kilka reprezentacyjnych przykładów. Podczaszy wyszogrodzki Ludwik Antoni Lasocki był majorem, a później oberszterlejtantem regimentu pieszego wojewody ruskiego (od 1692 r. kasztelana krakowskiego) i hetmana wielkiego Jabłonowskiego, pełniąc odpowiedzialne funkcje deputata odbioru środków dla swojej jednostki¹⁴¹. Równocześnie był aktywny na forum sejmikowym i sejmowym: posłował na sejmy 1683, 1685 i 1688/1689 r. z Wyszogrodu, a po uzyskaniu starostwa zakroczymskiego po Bykowskim wybierany był już z Zakroczymia (1690 i 1693 r.)¹⁴². Związki Lasockiego z Jabłonowskim dawały hetmanowi wielkiemu możliwość promowania interesów jego oraz wojska w ziemiach wyszogrodzkiej i zakroczymskiej. Skutkiem tych relacji było zapewne też to, że jako

¹³⁸ A. Kamiński, *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002, s. 169–170. Wspomniana uwaga nie ma na razie innego potwierdzenia.

¹³⁹ J. Narzymski do Fryderyka Wilhelma, Warszawa, 13 VI 1685, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 135, k. 13–13v. O Narzymskich jako właścicielach dóbr w Prusach, a także ogólnie o sporach na granicy mazowiecko-pruskiej z udziałem Narzymskich w omawianej dobie zob. S. Augustyniewicz, *Spokojne sąsiedztwo? Z dziejów sporów granicznych pomiędzy Prusami Książęcymi a Mazowszem w XVII wieku*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 2, 2006, s. 225–230.

¹⁴⁰ Wpływ elektorów brandenburskich na sejmikach mazowieckich w omawianej dobie nie dostrzegał np. Józef Andrzej Gierowski (*Szlachta mazowiecka wobec sąsiada pruskiego*, w: idem, *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, Kraków 2008, s. 175–188).

¹⁴¹ Zob. Pokwitowanie odbioru pieniędzy na regiment S.J. Jabłonowskiego z subsydium papieskiego przez majora tej jednostki L.A. Lasockiego, podczaszego wyszogrodzkiego, Warszawa, 28 IV 1684, AGAD, ASK, dz. V, sygn. 11, f. 408.

¹⁴² R. Kołodziej, „Ostatni wolności naszej klejnot”, s. 614. Na sejmach 1683 i 1690 r. był wybierany do komisji rozpatrujących spory graniczne z Brandenburgią oraz deputatem do kwarty. Zob. Konstytucje sejmów 1683 i 1690 r., VL, t. 5, s. 326, 382, 383. Jako posła na niedoszły sejm 1693 r. w instrukcji odnotowano go starostą i pułkownikiem JKM. Zob. Instrukcja zakroczymska, Zakroczym, 18 XII 1693, BPAU-PANKr., rkp. 8353, k. 210–213v.

jeden z obszarów werbunku regimentu Jabłonowskiego na kampanię wiedeńską 1683 r. wyznaczono m.in. starostwo zakroczymskie¹⁴³.

Ważną rolę w relacjach elit centralnych z sejmikami mazowieckimi w dobie Jana III odgrywało jeszcze dwóch poruczników husarskich – stolnik zakroczymski (od ok. 1682 r.) Jan Zygmunt Strzałkowski oraz chorąży, a potem podkomorzy (od ok. 1684 r.) łomżyński, Zygmunt Zbierzchowski. Pierwszy dowodził husarią wpływowych „Mazurów” – w latach 1677–1688 wojewody płockiego S. Prażmowskiego, a potem S.A. Szczuki. Jako dowódca rotty referendarza był cennym informatorem swego rotmistrza o sytuacji w wojsku. Dbał przy tym o ogólną kondycję chorągwi i jej sprawy finansowe. Szczuka mógł zaś w 1690 r. odwdziżyć się swojemu porucznikowi za zaangażowanie pomocą w jego sprawie na Trybunale Koronnym, o co sam stolnik zakroczymski prosił¹⁴⁴. Jako doświadczony dowódca elitarnej formacji, Strzałkowski potrafił też skutecznie zarządzać obradami sejmików. Podpisując się dystyncją wojskową, marszałkował zjazdowi ziemi warszawskiej w 1680 r. oraz dwóm ważnym z punktu widzenia walki dworu z opozycją zjazdowi zakroczymskim: przedsejmowemu w 1682 r. oraz relacyjnemu w 1695 r. W ostatnim przypadku miał pewnie podobne zasługi, jak K.L. Bieliński, który w tym samym czasie, co już wyżej odnotowano, dyrektorował obradom w Czersku, przyczyniając się do wysłania poselstwa z sejmiku do Jana III z deklaracją pełnego poparcia. Dość wspomnieć, że instrukcja zakroczymska z maja 1695 r. była sformułowana w tej samej tonacji¹⁴⁵. Sprawnym marszałkiem sejmikowym okazał się też Zbierzchowski. Duktorem łomżyńskiego pospolitego ruszenia w 1670 r., a także poseł z Łomży na sejmy 1688/1689 i 1690 r. dyrektorował zjazdowi relacyjnemu łomżyńskiemu w kwietniu 1673 r. oraz przynajmniej dwa razy skutecznie przewodził obradom generału mazowieckiego – w 1688 i 1690 r., gdy wybrano deputatów do Trybunału Koronnego i do trybunału skarbowego we Lwowie. Zasłużony żołnierz, wsławiony przeprowadzeniem próbnej szarży w bitwie pod Wiedniem w 1683 r., jak już dowiedziono, przed 1682 r. pozostawał w związkach klientalnych z hetmanem polnym i wielkim koronnym Dymitrem Jerzym Wiśniowieckim (zm. 1682), będąc w latach 1668–

¹⁴³ Uniwersał S.J. Jabłonowskiego, Warszawa, 20 V 1683, Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 9 (Księgi Grodzkie Lwowskie), op. 1, sygn. 445, s. 1179–1180.

¹⁴⁴ Zob. J.Z. Strzałkowski do S.A. Szczuki, obóz pod Wasilowem, 2 X 1690, AGAD, APP, sygn. 163a, t. 17, s. 887–889.

¹⁴⁵ Zob. Laudum sejmiku warszawskiego i jego limity, Warszawa, 21 III, 9 IV 1680, BPAU-PAN-Kr., rkp. 8348, k. 267–268, 269–269v; Instrukcja zakroczymska, Zakroczym, 16 XII 1682, ibidem, rkp. 8353, k. 177v; Instrukcja dla posłów do Jana III z sejmiku zakroczymskiego, Zakroczym, 26 V 1695, ibidem, k. 215–216.

1682 porucznikiem jego rotty pancernej, a potem husarskiej¹⁴⁶. Te związki dostrzegalne są w uchwałach łomżyńskich. W instrukcji na sejm warszawski 1677 r. miejscowa szlachta wstawiała się za hetmanem, aby przyznać mu odpowiednią sumę na starostwie soleckim, jako rekompensatę za koszty poniesione w wojnie tureckiej, a przede wszystkim, aby to on objął ordynację ostrogską – choć zgodnie z aktem fundacyjnym majoratu większe prawa miał do niego chorąży koronny i kawaler maltański Hieronim Augustyn Lubomirski¹⁴⁷. Widać zatem wyraźnie, że przedstawiciele elit centralnych współtworzący naczelne dowództwo lub dysponujący swoimi oddziałami w armii koronnej mogli wpływać na sejmiki mazowieckie poprzez swoich aktywnych publicznie w Mazowieckiem oficerów. Problem jest jednak na tyle szeroki, że warto rozpatrzyć go w osobnych rozważaniach.

Analizując problem oddziaływania elit państwowych na sejmiki województwa mazowieckiego w dobie panowania Jana III, dostrzegamy przenikanie się różnorodnych interesów, przede wszystkim reprezentowanych przez dwór, ale także przez pierwszoplanowych aktorów życia publicznego, piastujących ekspozowane godności senatorskie, w tym ministerialne. W niektórych przypadkach poszczególni przedstawiciele elit chcieli ściślej powiązać swoje godności senatorskie z obszarem Mazowsza, by móc wywierać większy wpływ na centrum władzy państwowej. Tyczyło się to S.H. Lubomirskiego i jego urzędu marszałkowskiego, ale też S. Wierzbowskiego i biskupstwa poznańskiego (przez wybór Warszawy na siedzibę biskupa), a prawdopodobnie jeszcze J.A. Denhoffa i kancelarii większej koronnej. Elity państwowe występowały też jako protektorzy Mazowszan do urzędów senatorskich i ziemskich, co dowodzi, że posiadali związki z miejscową szlachtą w Mazowieckiem. Mimo to trudno stwierdzić, żeby życie polityczne

¹⁴⁶ Marszałkiem generałów mazowieckich był już po zakończeniu służby wojskowej w 1687 r. O Zbierchowskim zob. M. Wagner, *Zapomniany bohater bitwy wiedeńskiej. Zygmunt Zbierchowski (około 1635–1691) – porucznik husarski*, w: *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 4, red. A. Smoliński, Toruń 2013, s. 63–79; Z. Hundert, *Mechanizm wyboru deputatów*, s. 166–167; idem, *Poselstwo od wojska koronnego na sejm warszawski 1683 roku jako przykład patronatu wojskowego Jana III*, RHum 66, 2018, 2, s. 47.

¹⁴⁷ Instrukcja łomżyńska, Łomża, 10 XII 1676, BPAU-PANKr., rkp. 8332, k. 48v. Niemal identyczne stanowisko zajęła wówczas szlachta z sąsiedniej ziemi różańskiej. Zob. Instrukcja różańska, Różan, 10 XII 1676, ibidem, rkp. 8337, k. 229–229v. Ogólny stosunek sejmików, w tym mazowieckich, do sprawy ordynacji ostrogskiej w latach 1673–1678 pozostaje tematem do opracowania. Zarys walki o ordynację ostrogską (ostatecznie otrzymał ją D.J. Wiśniowiecki i jego żona Teofila) zob. J. Pietrzak, *Walka Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej o dobra ordynacji Ostrogskich w latach 1673–1678. Przyczynek do historii rozpadu lityfundium*, „Czasy Nowożytnie” 26, 2013, s. 53–75.

w regionie zostało całkowicie zdominowane przez wielkie rody magnackie, zarówno politycznie, jak i ekonomicznie. Patrząc nawet na starostwa niegrodowe w województwie w dobie Jana III, to w dużej części pozostawały one w rękach miejscowych¹⁴⁸. Ogólnie cały czas ważną siłą w Mazowieckim stanowili przedstawiciele lokalnych elit władzy, z którymi dwór czy decydenci starający się kontrolować sytuację polityczną w Rzeczypospolitej musieli się liczyć. W tej chwili wiemy, że najważniejsi politycy doby panowania Jana III, a rywalizujący z dworem o faktyczną władzę w państwie, jak K.Z. Pac, S.H. Lubomirski czy B.P. Sapieha, próbowali oddziaływać tylko na najważniejsze sejmiki w województwie, obradujące w Czersku i w Warszawie (w tym generały mazowieckie, jak deputacki w 1688 r.). Na pozostałych, gdzie wpływy poszczególnych rodzin szlacheckich były ugruntowane, gdzieniegdzie nawet już od kilku pokoleń (jak Oborskich na liwskim, Lasockich na wyszogrodzkim i zakroczymskim), większe możliwości miał dwór królewski, co wpisuje się w obiegową (ale dającą się potwierdzić) teorię o zwyczajowym regalizmie szlachty mazowieckiej. Średniej i bogatszej części stanu rycerskiego w tym regionie zależało na pewno na obronie swojej pozycji względem możnych, a szukanie tradycyjnej protekcji na nieodległym dworze królewskim było jedną z metod, by tę pozycję utrzymać.

W omawianej dobie na pewno w życiu sejmikowym województwa mazowieckiego miejscowa elita senatorska (z wyjątkiem S. Morsztyna, osoby zresztą nie pochodzącej z Mazowsza) odgrywała mniejszą rolę niż faktyczna elita wpływu, czyli osoby, które nie mając wysokiej pozycji w strukturze urzędniczej, mogły mieć przez swe nieformalne atrybuty (jak klientela sejmikowa) istotny wpływ na decyzje o znaczeniu dla państwa¹⁴⁹. Pamiętajmy jednak, że nie zawsze godność

¹⁴⁸ Wśród tenentariuszy wskażemy np. przedstawicieli elit centralnych, jak podskarbi koronny i wojewoda ruski Marek Matczyński (starosta grodziecki od 1691, piaseczyński od 1689), cześnik koronny Jan Opaliński (starosta błoński do 1682 r.); hetman Jabłonowski i jego syn Stanisław (starostowie błońscy po 1685 r.), wojewoda malborski Władysław Łoś, (starosta latowicki). Z Mazowszan wskażemy takie postacie, jak: J.D. Krasieński (starosta przasnyski, nowomiejski), Bielińscy (starosta osiecki), Wesslowie (Franciszek, starosta makowski, Stanisław, starosta ostrowski), Szczukowie (Wacław, starosta piaseczyński do 1689 r., Stanisław, warecki od 1683 r.), podkomorzy warszawski Olbracht Opacki (starosta latowicki do 1680 r.), wojewoda plocki S. Prażmowski (starosta warecki do 1683 r.) Zob. *Starostowie niegrodowi w Koronie*, s. 271–291. Pełniejszą strukturę majątkową odda dopiero analiza lustracji czy rejestrów poborowych, np. pogłównego.

¹⁴⁹ Zob. U. Augustyniak, *Elita władzy – elita wpływów – elity uznania. Rywalizacja w kręgu elit politycznych jako czynnik zmiany systemu rządów i modernizacji struktur władzy w Rzeczypospolitej czasów Wazów*, w: *Spółczesność staropolska. Seria nowa*, t. 5: *Spółczesność a elity*, red. I. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, Warszawa 2018, s. 87–116 (zwl. s. 93).

senatorska w województwie musiała oznaczać ulokowanie aktywności sejmikowej na jego obszarze. Można odnotować choćby zaangażowanie kasztelana warszawskiego J. Narzymskiego w 1692 r. w obrady zjazdu raciańskiego w Płockiem¹⁵⁰. Z urzędów, które dawały rzeczywistą możliwość ingerowania w przebieg sejmików (i z których korzystano), na pierwszy plan wysuwają się starostwa grodowe, co dobitnie pokazują przykłady J.D. Krasieńskiego, K.L. Bielińskiego, F. Wessla, M. Oborskiego, O.A. Lasockiego, S. Godlewskiego czy Wojciecha i Pawła Prazmowskich. Część z nich, jako starostowie, uzyskała godności senatorskie w sąsiednich województwach, zwiększając własną pozycję formalną przy zachowaniu realnej władzy w regionie, gdzie obradowały ich sejmiki. Przemocny wpływ na życie zjazdów szlacheckich w województwie mieli ponadto Szczukowie, posiadający faktyczne możliwości protegowania do urzędów i beneficjów u króla. Przez to byli w stanie skłaniać do współpracy z dworem liczących się przedstawicieli lokalnego establishmentu, również tych z formalnie wyższą pozycją społeczną.

W omawianej dobie najbardziej wpływowi przedstawiciele rodzin mazowieckich nie stali się pierwszoplanowymi politykami w Rzeczypospolitej, choć niewątpliwie mieli takie ambicje. Przez to że nie byli zdolni uzyskać samodzielnej pozycji politycznej, skłaniali się do współpracy z dworem, by otrzymać kolejne beneficja i urzędy, a przez to móc skuteczniej rywalizować z innymi, coraz chętniej ingerującymi w życie sejmikowe w samej ziemi warszawskiej, jak S.H. Lubomirski. Do najbardziej wpływowych „Mazurów” za Jana III należy chyba zaliczyć J.D. Krasieńskiego, K.L. Bielińskiego – w mniejszym zaś stopniu jego ojca, który aktywność publiczną u schyłku lat siedemdziesiątych przeniósł do Prus Królewskich, oraz Kazimierza i Stanisława Szczuków. Stanowili oni bez wątpienia elity państwowe, tylko drugiego szeregu. Łączyła ich aktywność polityczna, popularność wśród szlachty i idąca za tym próba tworzenia i rozwijania struktur klientalnych (które wymagają wciąż lepszego poznania), urzędy dygnitarskie i senatorskie, do tego okazałe fundacje artystyczne, gromadzenie majątku w różnych częściach Rzeczypospolitej, spowinowacenie się z liczącymi w kraju Domami, a także utrzymywanie własnych oddziałów w wojsku, w tym elitarnych i kosztownych chorągwi husarskich. To wszystko sprawiało, że mimo braku samodzielności politycznej w skali kraju mogą uchodzić za magnatów. Przez wpływy sejmikowe, jak możliwość mianowania osób do funkcji poselskich czy redagowania treści

¹⁵⁰ Zob. M.S. Radziejowski do Jana III, Warszawa, 23 XII 1692, NHAB, f. 695, op. 1, sygn. 142, k. 49–49v.

uchwał, na pewno stanowili poważnych partnerów do współpracy. Przełomowy dla lokalnej elity województwa, jako profit z pracy dla dworu, był rok 1688, gdy Krasiński i Oborski zostali wojewodami (płockim i podlaskim), a K.L. Bieliński, S.A. Szczuka i F. Wessel dygnitarzami – jako podkomorzy, referendarz i krajczy koronni. Jak się okazało, awanse umocniły ich relacje z otoczeniem królewskim, ale zarazem zwiększyły zapotrzebowanie na dalsze profity. Tyczy się to zwłaszcza S.A. Szczuki i K.L. Bielińskiego, którzy do końca panowania Jana III robili, co mogli, aby król wprowadził ich do senatu.

Powyższe rozważania mają stanowić ogólną, ale wielowątkową charakterystykę oddziaływania szeroko rozumianych elit państwowych na sejmiki w województwie mazowieckim w dobie panowania Jana III. W kilku kwestiach nie były jednak w stanie wyczerpać tematu, a tylko zasygnalizować pewne problemy. Wypada zatem wyrazić nadzieję, że wyżej dokonana analiza będzie stanowić wstęp do większej pracy o postawach politycznych szlachty mazowieckiej i jej elit w dobie panowania drugiego z „królów rodaków”.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie.
Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 163a, t. 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 17.
Archiwum Skarbu Koronnego, dz. V, sygn. 11.
Archiwum Warszawskie Radziwiłłów, dz. V, sygn. 771.
Archiwum Zamoyskich, sygn. 3046.
Metryka Koronna, sygn. 213.
Metryka Koronna, *Sigillata*, sygn. 7, 13, 14, 15.
Biblioteka Polskiej Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Nauk w Krakowie, rkp. 8318, 8319, 8322, 8332, 8334, 8335, 8337, 8348, 8350, 8352, 8353.
Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, rkp. 173, 1376.
Centralny Derżawnyj Istorycznyj Archiw Ukrainy, m. Lwów (Центральний державний історичний архів України, м. Львів), f. 9 (Księgi Grodzkie Lwowskie), op. 1, sygn. 445.
Nacyjanalny Histaryczny Archiu Belarusi w Mińsku (Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі, Мінск,) f. 695, op. 1, sygn. 4, 55, 60, 65, 91, 101, 115, 135, 142, 200, 216, 223, 224.

Źródła drukowane

- Akta sejmikowe województw poznańskiego i kaliskiego. Lata 1676–1695*, oprac. M. Zwierzykowski, R. Kołodziej, A. Kamieński, Poznań 2018.
Akta sejmiku podolskiego in hostico 1672–1698, oprac. J. Stoliccki, Kraków 2002.

- Diary of the Honourable Laurence Hyde, constaining the particular occurences during his embassy to John Sobieski, King of Poland, in 1676*, w: *The correspondence of Henry Hyde, Earl of Clarendon, and on his brother Laurence Hyde, earl of Rochester*, t. 1, oprac. S. Weller Singer, London 1828, s. 589–641.
- Materiały do dziejów wojny polsko-tureckiej 1672–1676*, oprac. J. Woliński, „Studia i Materiały do Historii Wojskowości” 13, 1967, 2, s. 184–238.
- Sarnecki Kazimierz, *Pamiętniki z czasów Jana Sobieskiego. Diariusz i relacje z lat 1691–1696*, oprac. J. Woliński, Wrocław 1958.
- Volumina Constitutionum*, t. 2, cz. 1: 1550–1585, oprac. S. Grodzicki, I. Dwornicka, W. Uruszczyk, Warszawa 2005.
- Volumina Legum*, t. 5, oprac. J. Ohryzko, Petersburg 1860.
- Zaluski Andrzej Chryzostom, *Epistolarum historico-familiarum*, t. 1, cz. 2, Brunnsbergae 1710.

Opracowania

- Augusiewicz S., *Spokojne sąsiedztwo? Z dziejów sporów granicznych pomiędzy Prusami Książęcymi a Mazowszem w XVII wieku*, „Komunikaty Warmińsko-Mazurskie” 2, 2006, s. 225–230.
- Augustyniak U., *Elita władzy – elita wpływów – elity uznania. Rywalizacja w kręgu elit politycznych jako czynnik zmiany systemu rządów i modernizacji struktur władzy w Rzeczypospolitej czasów Wazów*, w: *Spółeczeństwo staropolskie. Seria nowa*, t. 5: *Spółeczeństwo a elity*, red. I. Dacka-Górzyńska, A. Karpiński, Warszawa 2018, s. 87–116.
- Bobiatyński K., *Walka Sapiechów o odzyskanie wpływów w armii litewskiej w latach 1666–1683*, w: *Сяпезі. асобы, кар’еры, маёнткі: зборнік навуковых артыкулаў*, red. Анастасія Скеп’ян, Мінск 2018, s. 103–114.
- Boniecki A., *Herbarz polski*, t. 12, Warszawa 1908.
- Choińska-Mika J., *Sejmiki mazowieckie w dobie Wazów*, Warszawa 1998.
- Ciara S., *Senatorowie i dygnitarze koronni w drugiej połowie XVII wieku*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.
- Czyż A.S., *Belweder Krzysztofa Zygmunta Paca i jego żony Klary Izabeli*, „Artifex Novus” 2017, 1, s. 10–27.
- Dumanowski J., *Hrabiowie na Lubrańcu: dzieje fortuny magnackiej*, Toruń 1999.
- Dzięgielewski J., *Mazowszanie w życiu publicznym Rzeczypospolitej od rokoszu Zebrzydowskiego do abdykacji Jana Kazimierza*, w: *Mazowsze w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku. Studia i szkice*, red. idem, Warszawa 2010, s. 79–104.
- Dzięgielewski J., *Mazowsze wobec procesu włączania do Królestwa Polskiego*, w: *Mazowsze w procesach integracyjnych i dezintegracyjnych w Rzeczypospolitej XVI–XVII wieku. Studia i szkice*, red. idem, Warszawa 2010, s. 11–29.
- Gierowski J.A., *Szlachta mazowiecka wobec sąsiada pruskiego*, w: idem, *Na szlakach Rzeczypospolitej w nowożytnej Europie*, Kraków 2008, s. 175–188.
- Gmiterek H., *Wojewoda mazowiecki Jan Podoski i jego testament*, w: *Szlachta polska i jej dziedzictwo*, red. D. Kuźmina et al., Warszawa 2013, s. 139–146.
- Grochowska I., *Stanisław Antoni Szczuka. Jego działalność w ziemi wiskiej (1682–1710)*, Warszawa 1989.

- Hundert Z., *Działalność polityczna referendarza koronnego i starosty warszawskiego Jana Dobrogosta Krasieńskiego za panowania Jana III (do 1688 roku)*, „Kronika Zamkowa: Roczniki” 6 (72), 2019, s. 189–206.
- Hundert Z., *Działalność publiczna podkomorzego koronnego Kazimierza Ludwika Bielińskiego w świetle jego listów do Jana III z lat 1692–1695*, KH 129, 2022, 1, s. 141–179.
- Hundert Z., *Działalność Sapiechów w „powiedeńskim” okresie panowania Jana III (1683–1696) w świetle akt sejmikowych województwa mazowieckiego*, w: *Wielkie rody dawnej Rzeczypospolitej XVI–XIX wieku*, t. 1: *Sapiehowie*, red. T. Ciesielski, M. Sawicki, Opole 2018, s. 87–104.
- Hundert Z., *Kasztelan czerski Stanisław Morsztyn a Jan III Sobieski. Kilka uwag na podstawie archiwaliów z kolekcji dr. Tomasza Niewodniczańskiego*, „Kronika Zamkowa: Roczniki” 9(75), 2022, s. 113–130.
- Hundert Z., *Marszałek wielki koronny Stanisław Herakliusz Lubomirski wobec sejmu 1683 roku i problemu wojny z Portą Osmańską*, „Saeculum Christianum” 25, 2018, s. 222–238.
- Hundert Z., *Mechanizm wyboru deputatów z województwa mazowieckiego do Trybunału Koronnego w 1688 r. Przyczynek do badań układów klientalnych na Mazowszu w dobie panowania Jana III*, „Czasopismo Prawo-Historyczne” 72, 2020, 1, s. 159–172.
- Hundert Z., *Poselstwo od wojska koronnego na sejm warszawski 1683 roku jako przykład patronatu wojskowego Jana III*, RHum 66, 2018, 2, s. 39–58.
- Hundert Z., *Sejmiki województwa mazowieckiego wobec wojny z Imperium Osmańskim w 1676 roku*, „Kronika Zamkowa. Roczniki” 5 (71), 2018, s. 123–139.
- Hundert Z., *Wojewoda malborski Franciszek Jan Bieliński. Przykłady działalności politycznej za panowania Jana III*, w: *Prusy Królewskie i Malbork w okresie staropolskim (1454–1772)*, red. R. Panfil, A. Dobry, Malbork 2021, s. 118–138.
- Hundert Z., *Wojskowe zaciągi sejmików ziemskich województwa mazowieckiego w latach 1671–1673*, „Res Historica”, 46, 2018, s. 141–180.
- Hundert Z., *Zaangażowanie przedstawicieli episkopatu Rzeczypospolitej w sprawy obronne państwa w dobie wojen z Imperium Osmańskim w drugiej połowie XVII wieku*, w: *Rola Kościoła w dziejach Polski. Kościoły w Rzeczypospolitej*, red. J. Krochmal, Warszawa 2017, s. 138–160.
- Kamiński A., *Polska a Brandenburgia-Prusy w drugiej połowie XVII wieku. Dzieje polityczne*, Poznań 2002.
- Kawecki R., *Kardynał Michał Stefan Radziejowski (1645–1705)*, Opole 2005.
- Kawecki R., *Szczuka Kazimierz*, PSB, t. 47, Warszawa–Kraków 2010–2011, s. 458–462.
- Keckowa A., *Oborski Jan Zygmunt*, PSB, t. 23, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 437–438.
- Keckowa A., *Oborski Marcin*, PSB, t. 23, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1978, s. 445–446.
- Kołodziej R., *Między sacrum a profanum. O politycznej roli biskupów katolickich w czasach panowania Jana III Sobieskiego*, w: *Kultura staropolska — poszukiwanie sacrum, odnajdywanie profanum*, red. B. Rok, F. Wolański, Toruń 2013, s. 286–296.
- Kołodziej R., *„Ostatni wolności naszej klejnot”. Sejm Rzeczypospolitej za panowania Jana III Sobieskiego*, Poznań 2014.
- Matwijowski K., *Działalność biskupa Stefana Wierzbowskiego w czasach Jana III Sobieskiego*, w: *Rzeczpospolita wielu wyznań: materiały z międzynarodowej konferencji Kraków, 18–20 listopada 2002*, red. A. Kaźmierczak i in., Kraków 2004, s. 253–261.
- Matwijowski K., *Próba reformy urzędu hetmańskiego w czasach Jana III Sobieskiego*, w: *Odsiecz Wiednia. Prace poświęcone trzechsetnej rocznicy zwycięstwa*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Historica” 1986, 26, s. 43–52.

- Michałowska A., *Stanisław Antoni Szczuka – początki kariery patrona*, KH 102, 1995, 3–4, s. 61–90.
- Nitecki P., *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999. Słownik biograficzny*, Warszawa 2000.
- Pietrzak J., *Ceremoniał wjazdu w epoce nowożytnej na przykładzie podróży Teresy Kunegundy Sobieskiej do Brukseli na przełomie 1694 i 1695 roku. Scenariusz i interpretacja uroczystości*, „Res Historica” 2018, 45, s. 87–120.
- Pietrzak J., *Walka Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej o dobra ordynacji Ostrogskich w latach 1673–1678. Przyczynek do historii rozpadu latyfundiów*, „Czasy Nowożytne” 26, 2013, s. 53–75.
- Pisarzak M., *Kościół i klasztor w Górze Kalwarii. Szkic historyczny*, „Ephemerides Marianorum: Studia historyczno-teologiczne” 4, 2015, s. 115–150.
- Przyboś A., *Leszczyński Bogusław*, PSB, t. 17, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1972, s. 111–112.
- Przyboś A., *Prażmowski Franciszek*, PSB, t. 28, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1984–1985, s. 378–379.
- Rachuba A., *Radziejowski Augustyn Michał Stefan*, PSB, t. 30, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1987, s. 66–76.
- Starostowie niegrodowi w Koronie 1565–1795 (Materiały źródłowe)*, oprac. K. Chłapowski, Warszawa–Bellerive-sur-Allier 2017.
- Stolicki J., *Konflikt Jana III z opozycją magnacką w latach 1688–1689. Czy Sobieski mógł i powinien rozprawić się z opozycją?*, w: *Jarzmo Ligi Świętej? Jan III Sobieski i Rzeczpospolita w latach 1684–1696*, red. D. Milewski, Warszawa 2017, s. 61–79.
- Urwanowicz J., *Polityczna aktywność szlachty mazowieckiej w latach 1669–1793*, w: *Dzieje Mazowsza*, t. 2: *Lata 1527–1794*, red. J. Tyszkiewicz, Pułtusk 2015, s. 539–599.
- Urzędnicy województwa krakowskiego XVI–XVIII wieku. Spisy*, oprac. S. Cynarski, A. Falinowska-Gradowska, Kórnik 1990.
- Wagner M., *Sejmik ziemi liwskiej w dobie Jana III Sobieskiego (1674–1696). Zarys problematyki*, w: *Po unii – sejmiki szlacheckie w Rzeczypospolitej XVI–XVIII wieku*, red. H. Lulewicz, M. Wagner, Siedlce 2013, s. 253–262.
- Wagner M., *Szczuka Waclaw*, PSB, t. 47, Warszawa–Kraków 2010–2011, s. 481–482.
- Wagner M., *Zapomniany bohater bitwy wiedeńskiej. Zygmunt Zbierzchowski (około 1635–1691) – porucznik husarski*, w: *Do szarży marsz, marsz... Studia z dziejów kawalerii*, t. 4, red. A. Smoliński, Toruń 2013, s. 63–79.
- Wierzbicki L.A., *Marszałkowie i parlamentarzyści. Studia z dziejów sejmu polskiego w XVII wieku*, Warszawa 2014.
- Wierzbicki L.A., *Senatorowie koronni na sejmach Rzeczypospolitej w XVII wieku*, Warszawa 2017.
- Wierzbicki L.A., *The Masovian Voivodship's deputy sejmiks and their deputies to the Crown Tribunal in the years 1660–1700*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 16, 2019, 2, s. 133–141.
- Wierzbicki L.A., *Zjazd gołąbsko-lubelski. Obrady stanów Rzeczypospolitej w formule sejmu konnego w 1672 roku*, Warszawa 2022.
- Wiśniewski K., *Szlachta mazowiecka wobec Konfederacji Warszawskiej i dysydentów w latach 1573–1696*, w: *Reformacja – kontrreformacja – reforma katolicka na Mazowszu: studia*, red. R. Lolo, Warszawa 2019, s. 63–88.
- Wiśniewski K., *Urząd marszałkowski koronny w bezkrólewicach XVII–XVIII wieku (1632–1736)*, Warszawa 2015.
- Zielińska T., *Stanisław Antoni Szczuka jako referendarz koronny w latach 1688–1699*, KH 111, 2004, 3, s. 5–22.

Abstract

The influence of state elites on the sejmiks of the Mazovian province during the reign of John III (1674–1696). An attempt to characterize

Keywords: factional system, clientelism, court party, the Szczukas, the Krasinskis

The sejmiks of the Mazovian province played an important role on the political map of the Commonwealth for several reasons, despite the fact that the region itself was not one of the richest, and the local representatives among the most influential. The capital city of Warsaw prompted representatives of the state elite to frequent the city's territory, which resulted in the establishment of more residences there and the enlistment of Mazovians to create a base, including political ones, in the region. During the reign of John III, this process continued, especially during periods when there was a particularly intense political struggle between the court camp and its opponents. Some high-ranking officials tried to link their dignities more closely to Mazovia in order to exert greater influence on the center of state power. These included Stanisław Herakliusz Lubomirski, who staffed his office with Mazovians, or Stefan Wierzbowski, who moved the seat of the bishopric of Poznań to Warsaw. The state elite acted as patrons of the Mazovians to senatorial and land offices, seeking thereby to exert influence on local political life. Nevertheless, the great magnate families did not dominate the Mazovian province under John III, either politically or economically. All the time, representatives of local families, such as the Krasinskis, Bielinskis, Szczukas, Oborskis and Lasocki, were a serious force in Mazovia. The most important politicians of the reign of John III, and those competing with the court for actual power in the state, such as Krzysztof Zygmunt Pac, Stanisław Herakliusz Lubomirski and Benedykt Paweł Sapieha, certainly tried to influence the most important sejmiks in Mazovia, held in Czersk and Warsaw, but with varying success. At the others, the dominance of the court was not seriously threatened.

Translated by Stefan Kubiak